

Jukka Heiskanen
SOSIALISMI JA SIVILISAATION MURROS

VASEMMISTO **LIITTO**

Jukka Heiskanen

**SOSIALISMI
JA
SIVILISAATION
MURROS**

© 1995 Jukka Heiskanen ja Vasemmistoliitto r.p.
ISBN 951-97257-0-9
Vasemmistoliitto r.p. Helsinki 1995

Saatteeksi

Kun postmodernismi kymmenisen vuotta sitten alkoi tulla muotiin, suhtauduin siihen hyvin kielteisesti. Myöhemmin epäilin jyrkkyyttäni, mutta nyt minusta taas tuntuu, että olin sittenkin oikeassa. Jos edistyksen käsite on pelkkä myytti ja "suuret kertomukset" mahdottomia, ei globaali-ongelmien ratkaisemisesta juuri ole toivoa.

Postmodernismi oli yksi syy siihen, että ns. edistykselliset voimat menettivät otettaan ihmiskunnan tulevaisuutta koskevista pohdinnoista. Toinen, vielä paljon merkittävämpi syy oli reaaliosialismin romahdus; se onnistui passivoimaan nekin, joilla ei olisi pitänyt olla siihen mitään syytä. Seurauksena oli, että nykyään monet luulevat Francis Fukuyaman ja John Naisbittin kaltaisten oikeistolaisien tutkijoiden ja ideologioiden olevan ainoita, jotka ovat uskaltaneet sanoa jotain koko historian kulusta ja megatrendeistä.

Minusta aika alkaa taas olla kypsä siihen, että vasemmisto voisi lyödä pöytään omat arvionsa megatrendeistä yms. Silloin on pakko pohtia myös kysymystä sosialismista. Keskustelua pohjustaakseni olen kerännyt yhteen kotimaisia ja muun muassa Saksassa, lähinnä saksalaisen Demokraattisen sosialismin puolueen (PDS) liepeillä, esitettyjä kannanottoja. Lisäksi esitän itselleni muodostuneen näkemyksen ja yritän perustella sitä niin hyvin kuin se näin suppeassa tekstissä on mahdollista. Täytyy kyllä sanoa, että sosialismista kirjoittaminen ei näinä aikoina ole kaikkein helpoimpia tehtäviä.

Jukka Heiskanen

Kuinka kysymys asettuu?

"Käydessäni joku päivä sitten eräässä maalaiskartanossa tapasin siellä kaksi oppinutta, jotka ovat täällä suuressa maineessa.

Heidän luonnonlaatunsa oli minusta ihmeellinen. Oikein arvosteltuna supistui toisen keskustelu tähän: 'Mitä olen sanonut, on totta, koska minä olen sen sanonut.' Toisen keskustelu kulki taas vastakkaista rataa: 'Mitä en ole sanonut, ei ole totta, koska minä en ole sitä sanonut.'

Pidin paljon edellisestä. Sillä vaikka ihminen onkin itsepäinen,

ei se tee minulle kerrassaan mitään."

Montesquieu 1721

"Opin kyky arvostella ja korjata kaikkia oleellisia osiaan on aivan yhtä tärkeä kuin sen lähtökohta, joka kaiken todennäköisyyden mukaan perustuu virheelle tai on joissain suhteissa riittämätön."

Robin Blackburn 1991

Miksi sosialismista puhuminen nykyään tuntuu vaikealta? Tärkein syy on päivänselvä: Sosialismin nimissä luodut yhteiskuntajärjestelmät ja projektit ovat kokeneet raskaita tappioita. Ensin kommunistit lakkauttivat järjestelmänsä äkkiryssäyksellä, sitten sosialidemokraatit ovat purkaneet omaansa asteittain. Ei ihme, jos monen mieleen on hiipinyt ajatus, että koko sosialistinen ideavarasto joutaa-kin unholaan. Voisihan sillä tosin yhä olla kauneutensa tähden tiettyä muuseaalista arvoa samaan tapaan kuin sen ihannetasavallan periaatteilla, jonka jesuiitat perustivat Paraguayhyn 1600-luvulla ja jossa evankeliumin opetukset piti täydessä määrin toteutettaman, mutta realiteettien

maailmassa toimivien yhteiskunnallisten liikkeiden on viisasta pysyä siitä erossa.

Vai voitaisiinko sosialismia sittenkin puolustella? Miten sitä on puolusteltu aiemmin? Yhden, näihin päiviin asti vaikutusvaltaisen argumentaatiolinjan pisti alulle Josif V. Stalin (häneen palataan edempänä), joka ajatteli teräksisen loogisesti, että historiassa on aina esiintynyt laadullisia muutoksia ja yleisiä lakeja; *siispä* nimenomaan sosialismi ennemmin tai myöhemmin toteutuu väistämättä.

Stalinistinen uskonvarmuus ei tietenkään ole ainoa tulevaisuuden ennakoinnin tapa. Tulevaisuutta voidaan pyrkiä hahmottamaan myös sitä kautta, että tutkitaan konkreettisesti

nykyistä yhteiskuntajärjestelmää, nykyistä reaalikapitalismia, sen ristiriitoja, potentiaaleja ja tendenssejä. Juuri niinhän **Karl Marx** aikoinaan menetteli, ainakin kypsällä kaudellaan ja tekstiensä parhaissa osissa. Hän vain ei valitettavasti ollut erehtymätön – sikäli kuin nykyään voi päätellä, yksi hänen pahimmista kömmähdyksistään oli *Gothan ohjelman arvostelussa* esitetty väite, että markkinat sosialismissa melko pian katoaisivat – ja sitä paitsi maailma on hänen jälkeensä monissa suhteissa muuttunut. Siksi nykyään ei kannata vaatia "paluuta Marxiin"; ennemminkin Marxia on tartuttava käsipuolesta ja ponnisteltava yhdessä hänen kanssaan eteenpäin. Sillä tavoin hänellä voi yhä olla erittäin suuri merkitys; ainoana kiinnostavana klassikkona häntä ei kylläkään tarvitse pitää.

On selvää, että kaikkeen tulevaisuuden ennustamiseen, myös nykymaailman ristiriidoista lähtevään, sisältyy pakostakin spekulatiivista ainesta; näin jo siksi, että materialistisesti ajatellen totuuden kriteeri on käytäntö. Voi kuitenkin kysyä, onko sosialismia muodossa tai toisessa ennakoivien ideoiden spekulatiivisuus sen suurempaa tai vahingollisempaa kuin niiden ideoiden, joihin sisältyy usko kapitalismin ikuisuuteen. Tietty osa sosialismin klassikoiden ennustuksista on osoittautunut virheellisiksi, mutta samaa voidaan sanoa kapitalismin ja porvarillisen liberalismin klassikoiden ennustuksista.

Immanuel Kant arveli, että parlamentaarinen tasavalta olisi se ratkai-

seva vipusin, joka avaisi tien sotien poistamiseen eli "ikuiseseen rauhaan". **Adam Smithin** kuuluisan "näkömätömän käden" oli määrä huolehtia siitä, että kukin pääoman käyttäjä kasvattaa yhteistä onnea: "Mutta hänen oman etunsa varteenottaminen saa hänet luonnollisesti tai pikemminkin välttämättömästi antamaan etusijan sille käytölle, joka on yhteiskunnalle edullisin." Nämä väitteet sisältävät joitakin osatoukuksia; silti historia on armottomasti osoittanut ne utopioiksi.

On muuten kiinnostavaa, että kapitalismin ja sosialismin kannattajat ovat kautta aikojen syyttäneet toisiaan utopismista. Olisiko nyt aika muistaa **Etienne Cabetin** sanoja vuodelta 1843: "Luullaanko kommunismista päästävän eroon sillä, että se luokitellaan utopismiksi? Ikäänkuin samaa ei voitaisi sanoa muista uudistuksista – olkoot ne demokraattisia utopioita, republikaanisia utopioita, falansteriaanien utopioita, Lamennaisin, Pierre Lerouxin, Lamartinen tai vaikka nationaalien utopioita!"¹ Tai esimerkiksi **Antti Hautamäen** utopioita, joiden mukaan tavoitteeksi olisi otettava "spontaani yhteiskunta", joka "kehittyy ilman ohjausta" ja siksi "tuottaa todennäköisimmin jokaiselle yksilölle parhaat mahdollisuudet toteuttaa itseään."²

Tulevaisuutta koskevien ennustusten, hahmotelmien ja visioiden tietty epävarmuus ei todellakaan tee niitä tarpeettomiksi. Pikemminkin niiden arvo kasvaa maailmassa, jossa tietoiset yhteiskunnalliset valinnat ja ratkaisut saavat teknosysteemien paisu-

misen ja kansainvälistymisen, eri elämäntilanteiden yhteenkietoutumisen ja muiden syiden takia yhä suuremman painon. Futurologit ovat oikeassa tieteenalansa ajankohtaisuutta tähdentäessään. Oikeassa on myös Rooman klubi sanossaan, että joskin ihmiskunnan pakostakin on "happuilettava oppiakseen ymmärtämään uutta maailmaa", niin sen on "myös opittava hallitsemaan uutta, epävarmaa maailmaa, jottei maailma hallitsisi meitä ... On muodostettava mielikuva sellaisesta maailmasta, jossa eläisimme mielellämme ... Sen jälkeen on saatava ihmisten toimintatavoista ja poliittinen tahto mukaan uutta maailmanyhteisöä muovamaan." ³

Olisiko se maailma, jossa me mielellämme eläisimme, todellakin sosialistinen? On olemassa tavaton määrä kirjallisuutta, jossa esimerkiksi on osoitettu globaaliongelmien yhteydet kapitalismiin ja päätelty, että mielekkään kehityksen pakostakin on kuljettava kohti kapitalismin rajoittamista, kukaties "ylittämistä". Kapitalismi ja imperialismi ovat synnyttäneet kaksi maailmansotaa. Myös kehitysmaiden ongelmat liittyvät kolonialismin perintöä jatkavaan nykyiseen imperialismiin; tämä on niin ilmeistä, ettei juuri edes kaipaakaan perusteluja. Ehkä hiukan yllättäen on myös ekologia noussut vahvaksi sosialistista kehitystä tukevaksi argumentiksi, kun näet ekologiset ongelmat ovat yhteydessä kapitalismin ydinmekanismeihin, pääoman alituisen arvonlisäyspyrkimykseen ja

sen synnyttämään "tuotantoon tuotannon vuoksi."

Yrjö Haila ja Richard Levins selittävät helpotajuisilla käsitteillä: "Näkemyksemme on, että ympäristön jatkuvaan tuhoamiseen johtaa kolme perustekijää: ahneus, köyhyys ja välinpitämättömyys ... Ahneudella emme tarkoita yksilöiden irrationaalista himoa lisätä keinoja kaihtamatta kulutustaan tai varallisuuttaan. Tärkeämpää on kapitalistisen talouden institutionalisoitunut ahneus." ⁴ Myös edesmenneessä itäeurooppalaisessa reaaliosialismissa institutionalisoitunut ahneus, joka ilmeni muun muassa mahtavan byrokratian erityisintresseinä, toimi ekologisten ongelmien yhtenä syntyperustana; kuitenkin "keskeisiä syitä olivat köyhyys ja välinpitämättömyys." ⁵ "Siksi sosialististen järjestelmien ekologinen irrationaalisuus on perittyä enemmän kuin rakenteisiin sitoutunutta. Mikäli tämä on totta, ympäristönsuojelua koskevat kamppailut pitäisi olla helpompi voittaa sosialismissa." ⁶

Jos sosialismia halutaan puolustaa, on itsestään selvää ja moraalinen sanelemaa, ettei kyse voi olla itäeurooppalaisen sosialismin "kokeilusta n:o 2", vaan päinvastoin "kokeilusta n:o 1" eli aivan uudelta alustalta, uudentyyppisestä sosialismista. Juuri *tyypin* käsite vaikuttaa tässä metodologisesti adekvaatilta; sillä näet on yleensä viitattu (ns. teoreettisten, ei-empiiristen typologioiden yhteydessä) kohteiden luokitteluun niiden rakenteesta ja olemuksesta asti

määräytyvien ominaisuuksien perusteella. Tällä tavoin on esimerkiksi psykologiassa puhuttu temperamenttien ja marxismissa tuotantotapojen tyypeistä.

Reaalisosialismi oli ilmeisesti sosialismin tietty (epäonnistunut) tyyppi, tietty alalaji, jonka ongelmat tunnetusti kumpusivat ns. sisäisistä ja ulkoisista syistä sekä lisäksi koko historiallisen tilanteen epäkypsyydestä. Reaalisosialismin syntyyn ei liittynyt, toisin kuin aikoinaan porvarillisiin vallankumouksiin, uudentyyppisten tuotantovoimien läpimurtoa, eikä sellaisia tuotantovoimia pystytty kehittämään reaalisosialistisissa maissa myöhemminkään, vaan kapitalismia vastaan kamppailtiin ikäänkuin sen omilla aseilla, suurteollisuuden ja ekstensiivisen kasvun voimin.

Tämä on antanut aiheen kutsua itäeurooppalaista järjestelmää *varhaisosialismiksi*; ilmausta on viljelty eritoten saksalaisessa keskustelussa. Myös muita luonnehdintoja on ehdotettu, ja harvinaisempana on olemassa sellainenkin kanta, ettei reaalisosialismi ollut minkään lajin sosialismia, vaan erikoislaatuinen historian oikku, *etatismiksi* luonnehdittava yhteiskuntamuodostuma. Tässä ei kuitenkaan ole tarkoitus pohtia reaalisosialismin luonnetta tarkemmin.

Tässä vaiheessa on mahdollista esittää sosialismia koskevan keskustelun pohjaksi muutamia, lähinnä metodologista tukea antavia teesejä. Niitä pyritään sitten edempänä perustelevaan ja täsmentämään.

** Ei ole erityisen järkevää sanoa,

että "uskomme sosialismin välttämättömyyteen", mutta "emme usko, että tulevalle yhteiskunnalle ylimalkaan voitaisiin antaa ennalta malli."⁷ Tämä näkemys on sisäisesti ristiriitainen, sillä jos sosialismista ei ennalta pystytä piirtämään edes alustavaa ja abstraktia hahmotelmaa, niin mistä tiedetään sen olevan sosialismia? Totta kuitenkin on, että sosialismi syntyy sitä edeltävän kapitalismin uumenista ja on siksi paljolti kapitalismin funktio. Niinpä, mikäli sosialismin rakentamisen ajankohtaa ei pystytä ennakoimaan, ei voida tuntea myöskään sen lähtökoh tia, jolloin yksityiskohtaisen mallin postulointi ei ole mielekäästä. Sosialismista on silloin järkevää hahmotella *teoreettinen malli* (suhteellisen yhtenäinen teoreettisten väitteiden kooste) *vain* varsin *yleisellä tasolla*, samalla tasolla kuin ovat kapitalistista järjestelmää, nykyisen maailmanjärjestelmän tärkeimpiä ristiriitoja, kehityksen pääsubjekteja jne. koskevat väitteet.

** Ei ole mielekäästä torjua sosialismikeskustelua siten, että hyväksytään postmoderni kanta "rationalismin ihanteiden katoamisesta", "modernin subjektin kuolemasta" (piste ja loppu) tms. Nykymaailmasta löytyy suuri joukko tarmokkaasti toimivia konservatiivisia moderneja subjekteja, jotka kaavailevat kansainvälisen vapaa-kaupan laajentamista, USA-vetoisen maailmanjärjestyksen luomista ym. Myös imperialismia vastaan ja globaaliongelmien ratkaisemisen puolesta toimivia voimia on toki yhä olemassa; ne muodostavat vielä nyky-maailmassakin "järjen koalition",

tavattoman *monitasoisen ja heterogeenisen konstellaation*, joka kuitenkin pystyy tärkeimmissä kysymyksissä toimimaan *samansuuntaisesti ja yhteisten päämäärien puolesta*. Sellaisen toiminnan ehkä tunnetuin iskulause on ekologisten liikkeiden "toimi paikallisesti, ajattele globaalisti!" Väite järkevien subjektien katoamisesta on yksi muoto "suurien kertomusten" katoamisen tarinaa, jonka paradoksit ovat siinä, että se itse on suuri kertomus ja sitä paitsi implikoi uskon toiseenkin suureen kertomukseen: imperialismin ja kapitalismin ikuisuuteen.

** Joitain vuosia sitten päätään nostanut, nykyään suurtyöttömyyden ja muiden räikeiden epäkohtien motiivoina näkemys, että sosialismi jo odottaisi "nurkan takana", kunhan subjektiivinen tekijä tajuaa tarttua tilaisuuteen, vaikuttaa liian helpolta kaavalta. Maapallon "kutistuminen" ja reaaliosialismin ikävä kokemus viittaavat siihen, että kapitalismin murtaminen ja ylittäminen on mahdollista vain kansainvälisenä projektina, ja sellaisen luominen vie aikansa. Pitänee paikkansa, että kehittyneimpien kapitalistimaiden *nykyisessä talou-*

dedessa ja tuotannossa ovat uudentyyppisen sosialismin ainekset kypsyydessä, mutta niiden läpimurto vaatii todennäköisesti *välitavoitteiden* kautta kulkemista.

** Ei ole mielekäästä väittää, niin kuin vasemmistolaisessa lehtipolemikissa on tehty, että sosialismi on pelkkä "ihmisen arvomaailma", jota ei pidä "kiinnittää tämänpuoleisiin yhteiskuntajärjestelmiin." ⁸ Jos tämä (uuskantilaisuutta muistuttava) näkemys otettaisiin vakavasti, olisi pakko heittää pois myös ne sosialismin ainekset, joita etenkin pohjoismaisten yhteiskuntien rakenteisiin sisältyy jo nykyään. Kyseinen näkemys pitää kuitenkin sisällään järkevän siemenen sikäli, että sosialismin ei tarvitse merkitä koko yhteiskunnallisen järjestelmän, yhteiskunnan kaikkien rakenteiden vaihtumista. Tietyn yhteiskunnan *rakenne* on tavattoman kompleksinen ja monikerroksinen entiteetti, joka saattaa *muuttua monin tavoin myös osittaisesti, uuteen laadulliseen tilaan johtavan yleissuunnan silti säilyttäen*. Nykyään ovat valtaamassa alaa ideat, joissa ei pelkästään osoiteta kapitalismin ja sosialismin eroja, vaan myös niiden yhteisiä piirteitä.

Laadullinen muutos vai historian loppu?

Millä tavoin sosialismin ideaa voitaisiin perustella ja hahmotella kaikkein yleisimmällä tasolla? Yhden, näihin päiviin asti vaikutusvaltaisen argumentaatiolinjan pisti alulle toveri

Josif V. Stalin, joka vuonna 1938 Sverdlovskin yliopistossa pitämässään luentosarjassa teki sosialismista luonnonvälttämättömyyden.

Stalinin lähtökohta oli, että histo-

riantutkimus on dialektisen menetelmän "soveltamista" ja "ulottamista" yhteiskuntahistoriaan; kun nyt erään dialektiikan perusväitteen mukaan "vanhan kuoleentuminen ja uuden kasvaminen on luonnon laki," niin on "selvää, ettei ole enää olemassa 'järkevättömiä' yhteiskuntaoloja ...", jolloin voidaan edelleen tehdä päätelmä, että "Kapitalistinen järjestelmä voidaan siis korvata sosialistisella järjestelmällä ..." ⁹ Vallankumouksesta Stalin sanoi muun muassa, että se on laadullinen muutos, jollaiset tapahtuvat "hyppäyksellisenä siirtymisenä yhdestä tilasta toiseen" ¹⁰ – mikä tämän loikkauksen kulussa mahdollisesti edustaa säilyvyyttä, sitä hän ei yrittänyt määrittellä.

Vaikka Stalina myöhemmin alettiin arvostella, ei hänen argumentointitavastaan ilmeisesti koskaan päästy marxilais-leniniläisessä traditiossa täysin eroon. Esimerkiksi tunnetusta neuvostoliittolaisesta oppikirjasta *Marxilais-leniniläisen filosofian perusteet*, jonka viimeinen laitos julkaistiin suomeksi 80-luvun alussa, löytyy ainakin tendenssimäisenä sama linja: abstrakti vetoaminen "lainmukaisuuksiin", jopa luonnonlakeihin; lisäksi väläytellään Marxin auktoriteettia. Oppikirjan mukaan teoria taloudellisista yhteiskuntamuodostumista (orjanomistusjärjestelmä, feodalismi, kapitalismi, sosialismi ym.) "on materialistisen historiankäsityksen kulmakivi. Tämä käsitys pitää historiaa yhteiskunnan kehityksen eheänä lainmukaisena luonnonhistoriallisena prosessina ..." ¹¹ "Luonnonhistorial-

linen prosessi on yhtä lainomainen, välttämätön ja objektiivinen kuin luonnon prosessitkin ..." ¹²

Yhteiskuntataloudellinen muodostuma (formaatio) tulee tällöin ymmärtää "yhtenäiseksi, eheäksi sosiaalseksi organismiksi" ¹³; vallankumous taas merkitsee muodostuman vaihtumista toiseksi eli "koko yhteiskuntajärjestelmän perusteellista muuttamista." ¹⁴ Edelleen: "Kun kerran yhteiskunnan historia koostuu erillisistä muodostumista, niin on tutkittava niiden kehityksen ja muodostumasta toiseen siirtymisen lainomaisuuksia. Juuri sillä tavalla teki K. Marx" ¹⁵, joka eritteli kapitalismia ja "osoitti tämän muodostuman historiallisesti ohimenevän luonteen ja väistämättömän vaihtumisen uudeksi, korkeammaksi muodostumaksi, ts. kommunistiseksi." ¹⁶

Näissä oppikirjaväitteissä ei kylläkään kaikki ole läpikotaisin väärää. Marx on yleisesti tunnustettu yhdeksi yhteiskuntatieteen tärkeimmistä klasikoista ja oppi tuotantotavoista ja yhteiskuntamuodostumista hänen erääksi suureksi saavutukseeseen. Historiaa respektiivisesti tarkasteltaessa ei ole mitään vaikeutta huomata, että eri yhteiskuntamuodostumat ovat seuranneet toisiaan. Tämä tosin on tapahtunut maapallon eri osissa eri tavoin, mikä pistää kysymään, onko suksessio ollut niin lainalainen kuin oppikirjassa annetaan ymmärtää. Toiseksi ongelmallista on vallankumouksen tavattomasta korostamisesta seuraava yksipuolinen muodostumien erillisyyden ja ehey-

den tähdentäminen. Historiassa on ollut paitsi epäjatkuva, diskreetti, muodostumien vaihdoksista koostuva puolensa, myös jatkuvuutensa ja kumulatiivisuutensa; muutoin ei näet olisi mahdollista puhua minkäänlaisesta *kehityksestä* tai *edistyksestä*, niin kuin kyseisessä kirjassa tavan takaa – eikä toki täysin vailla perusteita – tehdään.

Kolmas ongelmallinen seikka on yhteiskuntamuodostumien sukseesion projisoiminen tulevaisuuteen. Jos tulevaisuutta ennakoitaessa vedotaan aiemmassa historiassa vaikuttaneisiin lainalaisuuksiin, niin se merkitsee analogiapäätelyyn ja induktioon turvautumista. Analogiat kuitenkin ovat lähinnä hypoteesien muodostuksen ja heuristiikan, eivät todistamisen välineitä, ja induktion käyttö muuttuvan kohteen tarkastelussa vaatisi taakseen ennakkotietoa. Tämä ei tietenkään tarkoita, että kaikki ennusteet olisivat samanarvoisia; ei esimerkiksi ole syytä olettaa, että ns. historian virta pysähtyisi, tapahtuminen lakkaisi. Sellaista ei esitä edes "historian loppua" odotava **Francis Fukuyama**. Tällöin ei kuitenkaan ole sanottu kerrassaan mitään niistä kysymyksistä, joista yhteiskuntamuodostumien teoria on kiinnostunut.

Marxin tunnettu teesi kuului, että tuotantosuhteet tietyssä kehitysvaiheessaan muuttuvat tuotantovoimien kehityksen kahleiksi, minkä jälkeen niissä tapahtuu mullistus. Tämä väite oli tiivistelmä aiemmasta historiasta. Olisiko kuitenkin mahdollista, että kapitalismi on onnistunut rakenta-

maan sisällensä ikiliikkujan, joka tuottaa aina vain uusia teknisiä keksintöjä ja niiden tuotannollisia sovellutuksia? "Kapitalismi on voittanut sisäiset rajoituksensa ja ohjelmallistanut tuotantovoimien kumouksellistamisen,"¹⁷ arvelee saksalaisen PDS-puolueen julkaisuissa usein kirjoittava yhteiskuntatieteilijä **Harald Werner**.

Tosin tuotantovoimiin kuuluu myös ihminen, ja häntä kapitalismi tätä nykyä kohtelee varsin kaltoin, mikä näkyy työttömyytenä, usköhyhytenä jne. Mutta toisaalta hyvinvointivaltioiden parhaat päivät viittaavat siihen, että kapitalismilla tässäkin suhteessa on venyvyyttä, jos vain löytyy voimia, jotka pakottavat sen venymään. Olipa kapitalismin lopullinen kohtalo millainen tahansa – mainittu Werner ei muuten suinkaan halua ikuistaa kapitalismia, vaan vain tähdentää, etteivät sen pahimmat ongelmat löydy talouden ytimen eli tuotannon alalta – niin joka tapauksessa on ilmeistä, että abstraktit ylihistorialliset lainalaisuudet eivät riitä formaatioteorian kannalta merkittävien ennusteiden tekoon, eivät liioin Marxin lausunnot 150 vuoden takaa.

Filosofi **Monika Leske** on huomauttanut, ettei tietty yhteiskuntamuodostuma automaattisesti vaihdu edes sellaiseksi uudeksi, johon sen sisäiset tendenssit viittaavat; se saattaa vaikkapa stagnatisoitua ja joutua jonkin kehittymättömämmän järjestelmän valtaamaksi. Itäeurooppalainen reaalisosialismi puolestaan pistää ajattelemaan, että mahdollisia ovat myös valtavat, kokonaisiksi formaatioiksi kasvavat "historian sivu-

raiteet", väli- ja sekamuodot yms. Leske: "Vaikka formaatioteoria on konkreettinen epähistoriallisiin historiakonseptioihin verrattuna, niin todelliseen historiankulkua sovellettaessa sillä on mallin luonne; siten se kuitenkin on abstrakti."¹⁸ Suomalaisessa keskustelussa osapuilleen saman on nasevasti sanonut Esko Seppänen: "Sellaisia yhteiskunnallisia kehityslakeja ei ole, että kapitalismia seuraa ennen pitkää sosialismi. Mutta toisaalta ei ole sellaisia luonnolakejakaan, että koskaan ei enää tule sosialismia."¹⁹

Vielä yksi saksalainen tutkija Helmut Bleiber on puolestaan muotoillut asian niin, että menneestä historiasta, aiempien yhteiskuntamuodostumien vaihdoksista, vallankumouksista jne. ei voida löytää vastausta esimerkiksi kysymykseen, millaisten historiallisten subjektien toiminnan kautta nykyisen yhteiskuntamuodostuman tulevaisuus hahmottuu. Mahdollisuudet perustella tulevaisuudenodotuksia pelkän historian avulla "redusoituvat viime kädessä yksinkertaiseen havaintoon, että tähän asti on aina menty eteenpäin"²⁰, ja se on valitettavan vähän. Bleiberin jälkimmäiseen väitteeseen on kylläkin syytä tehdä tärkeä täydennys: Historia ei todista oikeaksi pelkästään jatkuvan muutoksen ideaa, vaan myös tämän muutoksen dialektisen luonteen, sen että siinä syntyy jatkuvasti uutta, tapahtuu olennaisia, laadullisia muutoksia. Sitä paitsi, ainakin näihin päiviin asti historia on epäilemättä ollut myös tietyllä tavalla suuntautunutta (esim. kohti monimutkaisempia rakenteita ja ihmi-

sen suurempaa itsesääätelyä); vasta globaalisen tuhon uhka on tehnyt myös kiertokulkuteoriat jälleen pohdinnan arvoisiksi.

Vai voitaisiinko kuitenkin ajatella, että laadulliset muutokset nykyään ovat loppuneet? Koska sellainen väite on vakavissaan esitetty – puhe on tietenkin Fukuyamasta – on sitä syytä katsoa tarkemmin. Fukuyama pyrkii yleisesti ottaen olemaan hegeliläinen, ja selittää historian kulkua oppi-isänsä hengessä: "Historia etenee jatkuvien ristiriitojen kautta, ja tässä prosessissa sekä ajatusjärjestelmät että poliittiset järjestelmät törmäävät vastakkain ja hajoavat omiin sisäisiin ristiriitoihinsa. Niiden sijaan tulee sitten vähemmän ristiriitaisia ja tästä syystä korkeammalla tasolla olevia järjestelmiä, jotka luovat pohjan uusille ja erilaisille ristiriidoille ..."²¹

Näin hahmottuu kuva dynaamisesta ja eteenpäin menevästä historiasta. Kuitenkin Fukuyama pystyy, edelleen paljolti Hegeliin vedoten, myös kuvittelemaan kyseiselle prosessille lopun. Kyse ei ole globaaliongelmista; ne eivät voi johtaa historian päättymiseen, sillä ihmiskunnan muistiin jäisivät tiede ja muu tieto: "Jopa ydinaseiden ja maailman ilmaston lämpenemisen aikakaudella voidaan tuskin kuvitella niin rajua katastrofia, että se tuhoaisi tiedon modernin luonnontieteen olemassaolosta. Ja niin kauan kuin tuon vampyyrin sydämen läpi ei ole isketty seivästä, se luo itsensä uudelleen – kaikkine yhteiskunnallisine, taloudellisine ja poliittisine seu-

rannaisineen – muutaman sukupolven elinaikana.”²²

Mistä siis "historian loppu" seuraa? Fukuyama torjuu eksplisiittisesti materialistisen historiankäsityksen ja korostaa ja paisuttelee Hegelin ristiriitaisen oppirakennelman niitä puolia, jotka liittyvät "absoluuttiseen idealismiin". Hegel puhui historian "päämäärästä" (*Ziel*) ja "tarkoituksesta" (*Zweck*), jotka ovat hengen itsetiedostuksessa, siinä että "itsensä hengenä tietävä henki" rakentaa "valtakuntansa organisaation.”²³ Sanontaa "historian loppu" (*Ende der Geschichte*) Hegel ei liene koskaan käyttänyt; tässä suhteessa Fukuyama on paavillisempi kuin paavi itse. On kuitenkin mahdollista sanoa Perry Andersonin tavoin, että historian päättymisen idea sisältyy Hegelin konseptioon implisiittisesti²⁴; hengen toiminnonhan ilmenevät reaalihistoriassa. Kiinnostavaa kyllä, jo Friedrich Engels teki huomautuksia – varsin ironisia – Hegelin "historian lopusta.”²⁵

Onko jotenkin loogista nähdä itsetiedostus "hengen" kehityksen päätepysäkiksi, jääköön Hegelin ja Fukuyaman ongelmaksi. Asialla on kuitenkin myös käytännöllisempi puolensa, jota on syytä silmäistä tarkemmin. Fukuyama puolustaa ajatusta kapitalismin ja aivan erityisesti liberalistisen demokratian ikuisuudesta. Edelleen, "historian loppu" tarkoittaa tilaa, jossa "kaikki todella suuret kysymykset”²⁶ on saatu ratkaistuksi ja jossa "emme voi kuvitella olennaisesti omastamme poikkeavaa maailmaa.”²⁷ (korostukset JH) Voi kysyä, pitäisivätkö

näin vahvat väitteet paikkansa edes siinä tapauksessa, että kapitalismi ja liberalistinen demokratia todella osoittautuisivat ikuisiksi instituutioiksi.

Vastaus riippuu paljolti siitä, mitä jonkin yhteiskunnallisen järjestelmän tai instituution ikuisuudella tai lopullisuudella tarkoitetaan. Monet instituutiot ovat ikuisia (ainakin "käytännöllisesti katsoen"), mutta jäävät jossain vaiheessa muiden instituutioiden varjoon; ts. niiden *kokonaisyhteiskunnallinen funktio ja merkityksellisyys* muuttuu. Sellainen on ollut esimerkiksi maanviljelyksen ja käsityöläisyyden kohtalo. Myös markkinat ovat säilyneet tavattoman pitkän ajan, mutta niiden merkitys on vaihdellut. Antiikin demokratia puolestaan sisälsi yleisinhimillistä arvoa omaavan, kukaties ikuiseksi osoittautuvan "mies ja ääni" -periaatteen, jonka ympärille kietoutuneet instituutiot ja niiden funktiot kuitenkin ovat jatkuvasti muuttaneet muotoaan.

Liberalistinen demokratia oikeusvaltioineen ja kansansuvereniteetteineen jatkaa antiikissa alulle pantua linjaa, mutta merkitseekö sen voittokulku väistämättä olennaisten tapahtumien loppumista? Mitä jos joku saisi päähänsä vaatia "mies ja ääni" -periaatteen ulottamista talouselämän alalle? Mitä taas kapitalismiin tulee, niin formaatioksi (perustan ja päällisrakenteen kokonaisuudeksi) ymmärretyn kapitalismin ikuinen säilyminen kukaties todella merkitsisi olennaisen historian päättymistä, mutta tätä väitetään Fukuyama ei ole pystynyt todistamaan – eiväthän kapitalismin murtamiseen ja ylittämiseen pyrkivät

voimat ole maailmasta kadonneet.

Koko mennyt kokemus viittaa siihen, että historia on suunnaton, osittain sekavakin "lankojen" vyyhti ja virta, jossa jotkin instituutiot ja periaatteet katoavat, toiset säilyvät ja kolmannet muuttavat muotoaan, silti nekin jotain vanhasta olotilastaan säilyttäen. Tästä kaikesta muodostuva kokonaisuus etenee tavalla, jossa jokin uusi, ennennäkemätön ennemmin tai myöhemmin alkaa vaiuttaa ihmisten elämään olennaisesti. Tämän oivalsi juuri Hegel järjestelmänsä parhaissa puolissa; hänen kuuluisa "ylittämisen" (*Aufheben*) käsitteensä viittasi kehitysprosessin taitekohtaan, missä jokin katoaa ja jokin säilyy, ja tuloksena on laadullisesti uusi olotila. Myös marxismin klassikot puhuivat *Aufhebenistä* mitä monilukuisimmissa yhteyksissä, esimerkiksi tuotantovoimissa, ihmisen vapaudessa ja historian liikkeessä ylipäätään tapahtuvia murroksia kuvatessaan.

Fukuyama tosin väittää, että myös Marx oli "historian lopun" teoretikko, jonka mukaan "tulevaisuudessa ilmaantuisi lopullinen yhteiskuntamuoto, joka on vapaa ristiriitaisuuksista ja johon päätyminen lopettaisi historian prosessin."²⁸ Tätä väitettä, joka valitettavasti on lähtenyt kiertelemään myös suomalaisessa keskustelussa²⁹, voitaisiin puolustella erällä nuoren Marxin lausunnoilla³⁰ sekä marxilais-leniniläisistä populaariteoksista löytyvillä tulkintoilla³¹, mutta kypsällä Marxilla sellaisia tekstikohtia tuskin on. Kypsä Marx ei yksinkertaisesti käsitellyt kysymystä kommu-

nismin lopullisesta kohtalosta. Itse asiassa myös parhaissa marxilais-leniniläisissä esityksissä saatettiin todeta, että sosialismissa ei vallitse "tasainen evoluutio", vaan sielläkin "on olemassa 'vallankumouksellisia' mullistuksia, so. koko yhteiskuntarakenteen muutoksia suhteellisen lyhyen ajanjakson kuluessa."³² Epäselväksi tällöin kylläkin jää, miksi vallankumouksellisen mullistuksen jälkeen syntynyttä järjestelmää yhä pitäisi kutsua sosialismiksi; loogisempaa olisi antaa sille jokin uusi nimi.

Kiinnostavaa kyllä, Fukuyama joutui laajan *Historian loppu* -teoksensa viimeisessä luvussa itsekkin myöntämään, että varmaa todistusta historian päättymisestä on vaikea antaa, ihminen kun tuntuu olevan eteenpäin pyrkivä, kulloisiakin saavutuksiaan kriittisesti silmäilevä ja "katseensa kohti uusia taipaleita"³³ suuntaava olento. Tässä on taustalla *thymoksen* (ja sen paisumisen eli *megalothymian*) ongelma, joka oitis syntyä Fukuyaman väitettyä, ettei "olennaisesti" (so. laadullisesti) toisenlaisen maailman tavoittelu enää ole mielekäästä. Sana on peräisin **Platonin** sie luopista, missä sillä tarkoitettiin järjen ja tavanomaisten halujen ohessa vaikuttavaa "intomieltä": arvostuksen kaipuuta, kunnianhimoa, kiihkeyttä ja ylpeyttä yms. Voisivatko nämä joskus ihmismielestä sammua, niin kuin historian päätyminen ilmeisesti edellyttäisi?

Ihmisen eteenpäin suuntautuvien pyrintöjen johtaminen viime kädessä *thymoksesta* sisältää idealistisen vivahteen, mutta Fukuyaman itsekriti-

tisen epäilyksen voi myös materialisti täydessä määrin allekirjoittaa. Onhan vaikea kuvitella, että ihmiset joskus lopettaisivat elinolojensa kohentamisen, luonnonilmiöiden muokkaamisen ja modelloinnin, keksintöjen tekemisen, itsensä ja luonnon välisten ikuisten ristiriitojen saattamisen siedettävämpään muotoon, lyhyesti sanoen tuotantovoimien kehittämisen, mikä materialistisesti ajatellen muodostaa perustan sille, että historia tulee jatkamaan kulkuaan myrskyjen ja myllerrysten kautta. Että muutokset tulevat olemaan myös laadullisia, seuraa jo siitä, että laadullisesti moninaisia ja muuttuvia ovat luonnonprosessit, jotka ihmisten elämää ehdollistavat.

Vaikka laadulliset muutokset eivät voi loppua, ei tämä sinällään kerro mitään seuraavan murroksen ajankohdasta, ja luonteestakin vain sen, että se tulee koskemaan olemuksellisen, rakenteellisen, so. muun muassa tuotannollisen tason seikkoja. Yleisesti kuitenkin ajatellaan seuraavan mullistuksen olevan lähellä. Tietotekniikka muuttaa tuotantovoimia, globaaliongelmia kärjistyvät, sosiaaliset ongelmat kehittyneimmissäkin kapitalistimaissa ovat mittavat. Rooman klubin mukaan "uudentyyppinen maailmanyhteisö on syntymäisillään"³⁴; tämä yhteiskunta tulee eroamaan nykyisestä "yhtä paljon kuin teollisen vallankumouksen tuottama yhteiskunta poikkesi edeltäjästään, agraariyhteiskunnasta."³⁵ Se syntyy *globaalivallankumouksen* kautta. On kuitenkin tärkeää huomata, ettei tämä kumous ole Stalinin mainostama

historian katkos; klubin yhteiskunta päivästään "kuoriutuu aiempien, usein vanhanaikaisten ja rappeutuneiden yhteiskuntien kotelosta."³⁶

Tämä merkitsee, että uuden järjestelmän syntyprosessi ja luonne on johdettava nyky maailman ongelmista ja ristiriidoista, potentiaaleista ja myönteisistä mahdollisuuksista, jo nykyään havaittavista kehitystendensseistä. Miten asiaa voitaisiin konkretisoida? Eräs yritys löytyy Saksan PDS:n liepeillä käydyistä keskusteluista. Horst Dietzel ja Harald Werner, jotka puhuvat avoimen vasemmistolaisittain sosialismiin siirtymisestä, katsovat ettei kyseisestä prosessista ole mielekästä rakentaa "valmiita luonnoksia, täydellisiä systeemeitä", vaan "joukko konkreettisia vaihtoehtoja, joista kukin voi toteutua vain tendenssinä. Lopussa tullaan havaitsemaan, niin kuin historiassa aina on käynyt, että on syntynyt jotain aivan muuta kuin osallistujat halusivat. Tämän toteaminen ei ole resignatiivista skeptisismiä, vaan rationalismia ..."³⁷

Jossain vaiheessa konkreettisten vaihtoehtojen, radikaalien reformien toteuttaminen johtaa uuden laadun syntymiseen, yhteiskuntakehityksen suunnan muuttumiseen. Lähinnä poliittisen harkinnan kysymys on, kutsutaanko ratkaisevaa askelta (tai sellaisten joukkoa) vallankumoukseksi. Wernerin hauskan ehdotuksen mukaan voitaisiin puhua *juujitsuperiaatteesta*.³⁸ Itämaisissa kamppailulajeissa vastustajan näet annetaan pyyhältää omalla painollaan eteen-

päin, sitten vain muutamalla taidokkaalla liikkeellä muutetaan hänen suuntaansa. Missä määrin tämä voi onnistua yhteiskuntakehityksen suhteen, riippuu luonnollisesti siitä, miten suuri joukko osittaisia rakenteellisia uudistuksia on suoritettu jo aiemmin.

Näin ajatellen sosialismi on sekä tietynlainen yhteiskunta, päämäärä, että myös poliittista liikettä, ja luonnollisesti myös liikettä ohjaava arvojärjestelmä, niin kuin todettiin PDS:n vuonna 1993 hyväksymässä periaateohjelmassa: "Sosialismi on meille välttämätön päämäärä – yhteiskunta, jossa yksilön vapaasta kehityksestä on tullut kaikkien vapaan kehityksen edellytys. Sosialismi on meille liikettä ihmisen ihmistä kohtaan harjoittamaa riistoa, patriarkaalista sortoa ja luonnon rosvoamista vastaan, inhimillisen kulttuurin säilyttämisen ja kehittämisen, ihmisoikeuksien toteuttamisen puolesta, sellaisen yhteiskunnan puolesta, jossa ihmiset säätelevät toimiaan demokraattisesti ja rationaalisella tavalla. Sosialismi on meille arvojärjestelmä, jossa vapaus, tasa-arvoisuus ja solidaarisuus, ihmisen vapautuminen, sosiaalinen oikeudenmukaisuus, luonnon säilyminen ja rauha ovat erottamattomasti toisiinsa sidoksissa."³⁹

Tässä ei ole tarkoitus esitellä PDS:n ohjelmaa laajasti; siteerattakoon kuitenkin vielä kohtaa, jossa

sosialismia päämääränä luonnehditaan tarkemmin: "Sivilisaation olemassaolon kriisi tekee hallitsevan kapitalistisen tuotanto- ja elämäntavan kumoamisesta ihmiskunnan eloonjäämisen kysymyksen. Yhteiskunnan radikaali ekologisointi, uudentyyppinen taloudellinen, tieteellinen ja tekninen edistys ovat välttämättömiä. Sellainen vaihtoehtoinen tuotanto- ja elämäntapa edellyttää vieraantumisesta vapaata työelämää sekä arkipäivää, jota ei hallitse itsetarkoitussellinen kulutus, vaan inhimillisten tarpeiden tyydyttäminen, ei lokeroitunut yksityiselämä massayhteiskunnan keskellä, vaan yksilöllisyys ja yhteisöllisyys."⁴⁰

Omistusmuodoista PDS toteaa, että niitä tarvitaan sosialismissa useita, yksityisomistus mukaan lukien; kuitenkin yksityiskapitalistisen omistuksen hallitseva asema on syrjäytettävä. Oleellista on, että talous palvelisi ihmisten sosiaalisia, ekologisia jne. tarpeita. Näitä ja muita tavoitteita ei PDS:n mukaan ole mahdollista konkretisoida "abstraktin historiankaavan" avulla, vaan niihin pyritään "vaihtoehtoisia kehitysteitä"⁴¹ toteuttamalla; sellaisia ovat muun muassa yhteiskunnan (talouselämän, medioiden jne.) demokratisointi, talouden sosiaalinen ja ekologinen suunnanmuutos aktiivisen teollisuuspolitiikan ja aluepolitiikan keinoin ym.

Kadonnutta megasubjektia etsimässä

Seuraavana on vuorossa kysymys edistyksen subjekteista. Nykyään ei voi epäillä, etteikö kysymyksellä olisi vahva globaalinen ulottuvuutensa. Ihmiskuntaa koettelevat ongelmat ovat globaaleja, ja sama pätee ongelmien ratkaisuun. Tulevaisuuden globaalissa ennakoinnissa ja suunnittelussa ilmenee kuitenkin erityisen kärkevänä paradoksi, joka jossain määrin liittyy myös kansallisen tason suunnitteluun: Tulevasta yhteiskunnasta voidaan kylläkin hahmotella abstrakti malli, mutta toisaalta ei ole olemassa, eikä edes voisi olla, koneistoa joka varmistaisi sen toteuttamisen. Rooman klubi myöntää, että heidän mallinsa toteuttamisella "ei ole kaiken kattavaa menetelmää. Se on perinteisten suunnittelumeکانismin vastainen, eivätkä nykyiset institutionaaliset rakenteet yksinkertaisesti sovi siihen."⁴² "Ihmiskunnan heilahtelevassa, hyvin monimutkaisessa nyky-ympäristössä on niin paljon ja niin kiinteästi toisiinsa liittyviä palautejärjestelmiä, että ne kaikki kattava suunnittelu on vaikeaa."⁴³

Kuitenkin on pakko yrittää, sillä "vielä mahdollisempaa on tällaisten järjestelmien käsittäminen tavallisella terveellä järjellä ja vaistonvaraisesti ..."⁴⁴ Yritys ratkoa maailmanproblematiikkaa pala palalta, ongelma ongelmalta, vain pahentaisi asioita. Ratkaisuksi klubi tarjoaa eritoten ruohonjuuritason demokratian kehittämistä ja sen yhdistämistä jonkin

globaalin foorumin toimintaan; on ajateltava globaalisti ja toimittava paikallisesti: "Maailmanlaajuiset ongelmat edellyttävät yleismaailmallista foorumia, ja toisaalta paikallisten asioiden hoito edellyttää kaupungin tai asuinyhteisön kokoontumista päätöksentekoon ..."⁴⁵ Toinen tärkeä tehtävä on hallintokoneistojen joustavoittaminen: "Vakauden tavoite on korvattava pyrkimyksellä joustavuuteen, jotta voidaan vastata nopeasti muuttuviin tarpeisiin ja tarttua tilaisuuksiin."⁴⁶

Nämä ehdotukset eivät herätä vastaväitteitä. Mutta kuka ne pistäisi toimeen? Klubin ratkaisu on oleellisesti siinä, että jos "kaikki planeettamme asukkaat"⁴⁷ tajuavat ihmiskunnan nykytilanteen vaarat, voidaan synnyttää yleismaailmallinen tahto uuden järjestelmän toteuttamiseksi. Klubi luottaa jonkinlaiseen sydämen vallankumoukseen, ihmisten heräämiseen yksilötasolla. Lisäksi *Ihmiskunnan vallankumous* -teoksen strategisesti keskeisessä jaksossa, jonka otsikkona on "Ratkaisujen toteuttajat", puhutaan koulutuksesta ja kasvatuksesta, tiedepolitiikasta ja mediapolitiikasta.⁴⁸

On ilmeistä, että klubin ajattelutapa rationaalisen järjestyksen toimeenpanijoita koskevassa kysymyksessä on yhtäältä vain eräisiin osittaisongelmiin keskittyvä, toisaalta taas liian abstrakti. Jos halutaan voittaa edellinen puute, on hyvä aluksi palauttaa mieleen Hegelin luonnehdinta histo-

riasta edistyksenä vapauden tietoisuudessa, tai myös prosessina, jossa substanssi eli henki muuttuu subjektiksi eli luonteeltaan toiminnalliseksi. Subjekti taas on "aines, jossa järjellinen loppupäämäärä pannaan toimeen."⁴⁹ Tässä on esitetty, tosin idealistis-mystifoidussa muodossa, ajatukset subjektiivisen tekijän roolin historiallisesta kasvusta ja siitä juontuvasta historian järjellistymisestä, humanisoitumisesta. Materialistisesti ajatellen tämä merkitsee myös, että rationaalinen suunnittelu ei voi perimiltään olla – etenkin globaalitasolla – muuta kuin erilaisten yhteiskunnallisten "megasubjektien" toimintaa niiden realisoitessa intressejään ja vapauttaan historian kuloi-ssessakin vaiheessa.

Entä klubin toinen ongelma eli abstraktius? Metodologiselta kannalta voi sanoa, että konkreettisen analyysin perustana "kaikki planeettamme asukkaat" on yhtäläisen alkeellinen käsite kuin niiden taloustieteilijöiden "väestö", joille Marx *Grundrissen* johdannossa huomautti, että "Väestö on abstraktio, jos sivuutan esimerkiksi luokat, joista väestö koostuu. Nämä luokat ovat jälleen tyhjä sana, ellen tunne niitä elementtejä, joille luokat pohjautuvat, esimerkiksi palkkatyötä, pääomaa jne."⁵⁰ Konkreettisesti analyysissä väestöä ei pidä tarkastella sellaisenaan, vaan "monien määritysten ja suhteiden rikkaana totaliteettina."⁵¹ Klubi ei siihen subjektikysymyksessä pysty; siksi se itse asiassa jää 1700-luvun valistusmaterialisteille tyypillisen näkemyksen vangiksi ja pyrkii muut-

tamaan maailmaa etupäässä kasvatuksen, valistuksen ja eettisten vetoumusten kautta.

Millä kohdin Rooman klubin arvio alkaa mennä vikaan? Se esittää kiinnostavan ja tärkeän idean, että on etsittävä eräänlainen "ratkaiseva lenkki" tai "maailmankahva" (näitä sanontoja ei kylläkään käytetä), josta vetämällä maailman tila alkaisi muuttua: "Ratkaisuehdotus ei pyri koko monimuotoisen ongelmavyyhden selvittämiseen kerralla; se olisi mahdollonta. Pikemminkin ehdotamme keskeisimpien ongelma-alueiden samanaikaista käsittelyä."⁵² Nämä keskeisimmät ongelma-alueet ovat siirtyminen aseteollisuudesta siviilitalouteen, maapallon lämpeneminen ja energiaongelma sekä kehitysmaakysymys. Kuten näkyy, ratkaiseva lenkki on määritelty ongelmien *kiireellisyyden*, ei niiden *syiden* kautta. Tuloksena on analyysi, joka kuvaa maailman tämänhetkistä tilaa terävästi, mutta jää ratkaisukeinojen et-
sinnässä, siis erityisesti subjektikysymyksessä, luvattoman abstraktiksi.

Jos globaaliongelmia analysoidaan niiden syiden kannalta, paljastuvat niiden pääasiallisiksi aiheuttajiksi ja ylläpitäjiksi imperialismi ja kapitalismi (joiltain osin ongelmat tosin ovat vanhempaa perua; esim. sotia ja naisen alistusta on esiintynyt vähintäänkin kaikissa luokkayhteiskunnissa). Jos näin on, kuuluvat edistyksen subjekteihin aivan erityisesti ne voimat, jotka pyrkivät imperialismiin ja kapitalismin rajoittamiseen, tai joiden toiminta objektiivisesti suuntautuu siihen. Vanhassa marxismi-leninismissä

asia konkretisoitiin siten, että lueltiin ns. edistyksen päävoimat; sel-laisiksi mainittiin useimmiten reaali-socialistiset maat, kapitalististen mai-den työväenliike ja kommunistiset puolueet, myöhemmin myös yleis-demokraattiset liikkeet.

Marxilais-leniniläinen näkemys oli *metodologisesti* kehittyneempi kuin Rooman klubin kanta, sillä siinä otettiin huomioon historian humani-soitumisen tendenssi; inhimillisiä sub-jekteja taas tarkasteltiin "rikkaina totaliteetteina", yhteiskunnallisina; näin maailmantilannetta pystyttiin hahmottamaan myös subjekti-kysymyksen osalta kokonaisvaltai-sesti. Toinen asia on, että tähän konseptioon sisältyi koko joukko yksittäisiä virheitä, jolloin se alkoi jäädä ajastaan jälkeen: Reaalisosialististen maiden ja niitä tukeneiden kommu-nististen puolueiden tulevaisuudennä-kymät arvioitiin väärin, työväenluokan vallankumouksellisuutta yliarvioitiin, maapallon "kutistumisesta", sivistys-tason kohoamisesta ja kansalaisyhteiskuntien kehittämisestä juontuva yleisen mielipiteen ja moraalipohdin-tojen uusi painoarvo jätettiin huomiota jne.

Millainen luettelo edistyksen pää-subjekteista voidaan tehdä nykyään? Epäilemättä niihin kuuluvat – kuten ennenkin – lukuisat kehitysmaat, esimerkiksi yli miljardin asukkaan Kiina, kehittyneiden kapitalistimaiden työväenliike, vasemmistoon lukeutu-vat ja vihreät puolueet ja demokraat-tiset liikkeet, monet YK:n organisaatiot jne. Jos voi luottaa **Brendan Mar-tinin** arvioon, niin tälläkin hetkellä

"ammattiliitot ja kansalaisjärjestöt suunnittelevat kaikkialla maailmassa toimintamalleja", joiden tavoitteena on valmistella uudenlaista "maail-manlaajuista talous- ja kauppajär-jestelmää"⁵³ eli itse asiassa imperia-lististen rakenteiden syrjäyttämistä. Horst Dietzel taas kirjoittaa, että "edistyksen subjekteja ovat ennen muuta ne yhteiskunnalliset liikkeet, organisaatiot, ryhmät, puolueet ja yksilöt, jotka edesauttavat ekologisten, sosiaalisten, feminististen, rau-haa tukevien ja muiden solidaaris-emansipatoristen vaatimusten läpi-vientiä nykyisessä pääoman hallitse-massa yhteiskunnassa."⁵⁴

Jossain määrin edistyksen subjek-teihin voivat epäilemättä kuulua myös "kaikki planeettamme asukkaat". Tämä sanonta kylläkin hämärtää tärkeän tosiasian, että imperialismilla on myös puolustajansa ja tukivoiman-sa, mutta samalla se tuo oikein esiin sen, että yleisen mielipiteen merkitys ei välity yksinomaan puolueiden ja "liikkeiden", vaan myös kansanää-nestysten, monipuolistuvien medioiden, ruohonjuuritason toiminnan, kulttuuriyhteyksien jne. kautta. Tässä mielessä **Jyrki Käkönen** on oikeassa sanoessaan, että "vastuu maailmasta on entistä selvemmin yksityisillä ihmi-sillä eikä kansainvälisen politiikan asiantuntijoilla, jotka ovat tähän asti toteuttaneet ryhmien ja yhtenäisvalti-oiden intressejä."⁵⁵ Tuuli on nyt sel-lainen, että "kansalaisyhteiskunnan päätöksenteossa edustuksellisen de-mokratian tilalle tulee välitön demo-kratia, joka ei anna mahdollisuutta jättää asioita niin kutsuttujen asian-

tuntijoiden ratkaistavaksi.¹⁵⁶

Edistykelliset voimat ovat eläviä subjekteja, jotka kuitenkin eivät toimi mielivaltaisesti, vaan annetuissa historiallisissa oloissa tiettyjä projekteja toteuttaen, muunnellen ja korjaten. Siten ne ratkaisevat sen ihmeellisen paradoksin, että megatason suunnittelu saattaa olla tehokasta, vaikka sen pohjana olevat mallit ovat pakostakin abstrakteja eikä sillä ole tukenaan kaikkivoipaa koneistoa. Samalla käy ilmeiseksi, että kyse ei ole pelkästään koneistojen, esimerkiksi uusien kansainvälisten instituutioiden luomisesta, vaan myös poliitikasta ja kansalaisliikkeiden toiminnasta, rintamien ja koalitioiden rakentamisesta, kamppailusta. Ydinsodan vastainen "järjen koalitio", jota esimerkiksi Mihail Gorbatsšov ajoi, ei voi olla vanhentunut idea.

Sama pätee täydessä määrin muihinkin globaaliongelmiin. Ekologi Barry Commoner kirjoitti jo parikymmentä vuotta sitten, että on mahdollonta "esittää yksityiskohtaista 'suunnitelmaa' ympäristökriisin ratkaisemiseksi. Muun väittäminen on vain ympäristökriisin todellisen merkityksen kieltämistä: maailmaa ei ole johdattamassa tuhon partaalle jokin yksittäinen erehdys, jonka jokin nokkela suunnitelma voi korjata, vaan historian kulun määrävien voimakkaiden taloudellisten, poliittisten ja yhteiskunnallisten voimien taistelurintama. Jokainen ympäristökriisin parantamista yrittävä koettaa sen tähden muuttaa historian kulkua."¹⁵⁷ "Mutta tämä kyky on varattu historialle itselleen, sillä laajakantoiset yhteis-

kunnalliset muutokset voidaan suunnitella vain järkevään, asiat tietävään ja kollektiiviseen yhteiskunnalliseen toimintaan perustuvassa työpajassa."¹⁵⁸

Historian humanisoituminen ei voi tapahtua käden käänteessä, sillä se edellyttää inhimillisen tekijän kypsymistä. Sitä ei liioin pidä ymmärtää, niin kuin Vesa Oittinen varoittaa, lattean edistysoptimismin mielessä: "'Maailman inhimillistyminen', subjektin mahdollisuuksien kasvu näet tuo muassaan myös hyvää ja pahaa koskevan kysymyksenasettelun sinne, missä aiemmin vallitsi vain objektiivinen välttämättömyys."¹⁵⁹ Tästä seuraa etiikan ja moraaliratkaisujen uusi painoarvo, yleisinhimillisten arvojen ja normien aiempaa suurempi merkitys, joka näkyi erityisen selvänä gorbatsšovilaiseen "uuteen ajatteluun" perustuvassa strategiassa.

Tässä ei edistykellisten voimien strategiaa ole mahdollista tarkastella yksityiskohtaisesti. Ilmeistä on, että ruutitynnäriä muistuttavassa ja monin tavoin yhteenkietoutuneessa maailmassa ei imperialismia pidä pyrkiä kukistamaan niinkään sotien ja väkivallan kuin valtioiden, kansojen ja kulttuurien kanssakäymisen ja tasavertaisen yhteistyön kautta. On kiinnostavaa, että tätäkin ennakoitiin klassisessa saksalaisessa filosofiasa. Kantin mukaan valtioiden ei pitäisi sekaantua väkivalloin toistensa asioihin edes siinä tapauksessa, että jossain maassa pääsisi vallalle väärä; parempi on luottaa muun muassa "kauppahenkeen", joka "ei sovi yhteen sodan kanssa."¹⁶⁰ Tämän

perusteella voisi ennustaa, että maapallon kutistuessa edelleen tulee "pahuuden pesäkkeiden" kuoliaaksi syleileminen olemaan mielekkäämpää taktiikkaa kuin eristämisen ja kauppaboikottien kaltaiset kielteiset keinot.

Kansojen myönteisen yhteistyön rakentaminen on luonnollisesti tavattoman laaja tehtäväkokonaisuus; siihen kuuluvat muun muassa uuden kansainvälisen talousjärjestyksen luominen, pienten kulttuurien suojeleminen, Käkösen analysoima kansalaisyhteiskuntien vahvistaminen ja niiden kansainvälisen yhteistyön lujittaminen⁶¹ sekä Hailan ja Levinsin mainitsema globaali solidaarisuus, joka "perustuu tasa-arvoisuuteen kansojen kesken" ja johtaa siihen, että "luonto ei tällöin enää ole rajoittuneiden intressien taistelukenttä ja hallinnan väline."⁶² Onnistumisen edellytyksenä on suurpääoman (niin ylikansallisen kuin kansallisenkin) ja markkinavoimien vallan rajoittaminen kehittyneimmissä kapitalistimaissa.

Niille, jotka eivät usko viimemainittua väitettä, voidaan taas kerran siteerata Rooman klubia: "Mutta pelkät markkinamekanismit eivät pysty hoitamaan maailmanlaajuisia ongelmia, jotka edellyttävät strategista suhtautumista ja joihin liittyy tulonjakokysymyksiä. Yksin markkinamekanismien avulla ei pystytä ratkaisemaan energiaan, perustutkimukseen tai oikeudenmukaisuuteen liittyviä ongelmia. Ne voidaan ratkaista vain poliittiseen päätöksentekoon perustuvalla julkisella sektorilla, joka usein hyödyntää markkinamekanismeja

yhteiskunnan etua toteuttaessaan."⁶³ Brendan Martin taas varoittaa: "Ennen kuin ihmisten oikeus päättää kansallisista ja paikallisista talouskysymyksistä, sosiaalipolitiikasta ja ympäristöstä katoaa lopullisesti, sitä on vaalittava palauttamalla valta julkiselle sektorille ja valtiolle ... Tämä luo myös vakaan perustan kansainvälisten suhteiden muuttamiselle."⁶⁴

Mihail Gorbatshovin kaudella näytti historian humanisoinnin kvintessenssiksi kohoavan ihmiskunnan kyky toimia ensi kertaa edes jossain määrin yhtenäisenä subjektina. Kyse ei tietenkään ollut Rooman klubin abstraktista subjektista, vaan "edistyksen päävoimien" ja imperialismia tukevien voimien keskinäisen voimasuhteen arviointiin perustuvasta liittoutumasta. Etenkin rauhanliikkeiden ja suurvaltojen yhdensuuntaisessa toiminnassa Gorbatshovin pyrkimykset jossain määrin toteutuivatkin, vaikka hänen arvionsa suurvaltojen voimasuhteesta olikin virheellinen.

Tällä hetkellä koko ihmiskunnasta koostuvan, edistykseen suuntaan toimivan subjektin muodostumisen mahdollisuus on vähäisempi, mutta keskipitkällä ja pitkällä tähtäimellä tuskin kokonaan poissuljettu, sillä on mahdollista, että globaaliongelmien kärkevoityminen tulee lähivuosikymmeninä avaamaan yhä useampien valtiomiesten silmät. Sellaisen subjektin luomista on yhä pidettävä tavoitteena; se voi syntyä vain suotuisan voimasuhteen vallitessa – kuten sanottu, tässä asiassa Gorbatshov laskelmoi väärin – mutta ei

periaatteessa ole ristiriidassa imperialismin hävittämisen tavoitteen kanssa. On näet mahdollista katsoa **Erich Hahnin** tavoin,⁶⁵ että sellainen subjekti saattaa olla toimintakykyinen, vaikka sen oma sisäinen kehitys

eteneekin antagonististen ristiriitojen eli joidenkin koalitioon kuuluvien osasubjektien ennemmin tai myöhemmin tapahtuvan väistämättömän häviön kautta. Niin merkillistä dialektiikka tässä tosiaankin on.

Sosialismin aineellinen perusta

Ovatko uudenlaisen sosialismin aineelliset edellytykset jo kypsyneet kapitalismin huomassa, ja jos ovat, niin voitaisiinko sosialismiin "periaatteessa" siirtyä vaikka heti? Näihin kysymyksiin päästään sisälle, kun kaivetaan esiin **Jan Otto Anderssonin** runsaat kymmenen vuotta sitten tekemä ehdotus Pohjoismaiden muuttamisesta kommunistisiksi. Jos tämä nykyään kuulostaa pikkuisen epäajankohtaiselta, on syytä pohtia tarkoin, mistä se johtuu. Onko syynä pelkästään sananvalinta, se että Andersson puhui kommunismista, ei sosialismista?

Sananvalinta ei kaikeksi ollutkaan paras mahdollinen, mutta sen motiivit olivat pitkälle ymmärrettävät. Yhtäältä Andersson halusi korostaa tulevan pohjoismaisen sosialismin eroavuutta reaalisosialismista. Toisaalta asiaan vaikuttivat aatehistorialliset syyt. Andersson katsoi Pohjoismaista löytyvän aineksia "kommunismiin" siinä mielessä kuin Marx oli siitä puhunut eräissä teksteissään, esimerkiksi *Gothan ohjelman arvostelussa*.

Jälkeenpäin ajatellen Anderssonin ehdotus oli – muutamista ongelmis-

taan huolimatta – yksi koko 80-luvun kiinnostavimpia vasemmistolaisia ja marxilaisia puheenvuoroja, josta voi yhä oppia paljon. Sosialismia (kommunismia) ei siinä suinkaan perusteltu ylihistoriallisilla "lainalaisuuksilla", vaan sen tarpeellisuus, suorastaan välttämättömyys, johdettiin nykykapitalismin tilasta: yhtäältä Pohjoismaiden talouden ja yhteiskunnan kärjistyvästä kriisistä, jonka etenemistä Andersson tuli melko tarkoin ennakoida, ja toisaalta niiden tuotannollisista ja muista mahdollisuuksista. Voisi sanoa, että Andersson eritteli *sosialismiin viittaavia potentiaaleja*, jotka Pohjoismaissa ovat aivan toista luokkaa kuin Itä-Euroopassa, ja joista niin ollen voidaan johtaa *uudentyyppisen sosialismin ominaisuuksia*. Näin sosialismin idea tuli myös demystifoiduksi, kun sitä ei nähty nykykapitalismista joka suhteessa eroavaksi järjestelmäksi.

Andersson korosti, että pohjoismaista yhteiskuntajärjestelmää uhkaa vaikea kriisi, jonka oleellinen syntymekanismi on siinä, että jokainen maa tähdentää "kansainvälistä kilpailukykyään" kasvattamalla teollisuuden

tuottavuutta ja tyrehdyttämällä koti-
maista kysyntää. Näin syntyy saman-
tapainen kierre kuin eri maiden "lujit-
taessa turvallisuuttaan" varustautu-
misen avulla. Lopputulos on kaikkien
kannalta keho: kasvava työttömyys,
kärjistyvät sosiaaliset ongelmat,
lisääntyvä viihtymättömyys ja epä-
varmuus tulevaisuudesta jne. Periaat-
teessa *työn korkea tuottavuus ja*
tuotannon yhteiskunnallistuminen
mahdollistaisivat *tuotannon järkipe-
räisen organisoinnin yleistä hyvin-
vointia kohottavalla tavalla* eli siten,
"että jokaiselle kansalaiselle taataan
huomattavat tulot ja sosiaalinen tur-
vallisuus samalla, kun välttämätöntä
työaikaa merkittävästi lyhennetään."⁶⁶

Työajan lyhentäminen ei periaat-
teessa olisi ongelma; päinvastoin.
Andersson viittasi Marxin toteamuk-
seen, että pääoman pyrkimys lisätä
työn tuottavuutta johtaa välttämät-
tömän työajan jälkeisen vapaa-ajan
lisääntymiseen. Kapitalismissa tämä
"ylimääräinen aika" kuitenkin on tai-
puvaista joko muuntumaan lisätyöksi
tai ilmemään työttömyytenä. Sitä
voisi sanoa *potentiaaliseksi vapaa-
ajaksi* (Andersson tosin ei käyttänyt
täsmälleen tätä ilmausta); Pohjois-
maisten yhteiskuntien uumenissa sitä
piilee varsin paljon ja periaatteessa
se tarjoaisi edellytyksiä *vapaa-ajan*
*monipuoliselle käytölle, rikkaalle elä-
mälle*. Tällä kohdin Anderssonin kon-
septioon liittyi kylläkin myös ongelma,
sillä hän nimitti kapitalisminjälkeistä
tuotantotapaa "duaaliseksi" eli työn ja
vapaa-ajan sekä tuotannon välttämät-
tömän ja vapaan sektorin vastakkai-
suuksille perustuvaksi, ja väitti tämän

olleen myös Marxin visio.

Marxin tunnetun ennustuksen mu-
kaan "... kommunistisessa yhteiskun-
nassa ... yhteiskunta sääntelee yleis-
tä tuotantoa ja juuri sen kautta luo
mahdollisuuden tehdä tänään tätä,
huomenna toista, aamupäivällä
metsästää, iltapäivällä kalastaa, illal-
la hoitaa karjaa ja syönnin jälkeen
kritisoida, aivan kuten mieleni tekee
..."⁶⁷ Andersson kommentoi, että
kyseinen "idyllinen utopia vaikuttaa
sisäisesti täysin ristiriitaiselta. *Yhteis-
kunta sääntelee tuotantoa, mutta*
minä teen, kuten mieleni tekee ...
Ristiriita ratkeaa vain, jos tulkitsem-
me Marxin kuvaaman idyllin päte-
vän ainoastaan *vapaaseen aikaan*
yhteiskunnan organisoidessa yhteis-
kunnallisesti *välttämättömän työn*."⁶⁸
Seurauksena on työn ja vapaa-ajan
periaatteellinen vastakkaisuus.

Todellisuudessa Marx tavoitteli
yksilönvapauden laajentamista myös
ja ennen muuta yhteiskunnallisesti
säännellyn tuotannon sisällä. *Pää-
omassa* Marx arvostelee työläisten
alistamista koneille, mikä tekee heis-
tä "osayksilöitä"; toisaalta hän tuo
edistyksekköisenä, tulevaisuuteen viit-
taavana tendenssinä esiin polytekni-
sen koulutuksen.⁶⁹ Sellainen koulu-
tus sekä yhteiskunnallisen rikkauden
kasvu johtaisivat työnjaon voittami-
seen. Engels taas arveli, että työn-
jako (tai työnjako "nykyisessä muo-
dossaan") häviäisi "kokonaan", kun
itse kukin voisi "siirtyä vuoronperään
tuotannonalalta toiselle."⁷⁰ Pyrkimys
työnjaon voittamiseen on sopusoin-
nussa Marxin ja Engelsing vapauden

ja välttämättömyyden dialektiikan kanssa, jonka he olivat omaksuneet Hegeliiltä: vapaus on välttämättömyyden tiedostamista. Ero Hegeliin oli "vain" siinä, etteivät he ajatelleet tämän prosessin etenevän "hengen", vaan aineellisen tuotannon piirissä.

Nykymaailmassa pyrkimykset työnjaon voittamiseen ilmenevät ns. töiden rikastamisena, elinikäiseen koulutustarpeen korostamisena jne.; jos siis klassikkojen visio ymmärretään tendenssimäisesti toteutuvaksi, ei se suinkaan ollut utopiaa. Sikäli taas kuin Marx ja Engels mielsivät työnjaon katoamisen täydellisesti saavutettavaksi – vieläpä melko pikaisesti – asiointilaksi, he syyllistyivät utopistiseen ylilyöntiin, eikä heidän virhetään tarvitse selitellä parhain päin. T. I. Oizerman huomauttaa Marxia arvostellen ja täydellisen järkeenkäyvästi, että Marx tavoitteli "yksilöiden kaikinpuolista kehitystä", mutta "sellainen kehitys sellaisessa määrin kuin se todella käy välttämättömäksi edellyttää yksilöiden toiminnan rajoittamista tietyille aloille, ja tämä tapahtuu juuri työnjaon kautta."⁷¹

Jos työ ja vapaa-aika ymmärretään toisiinsa nähden jyrkän vastakkaisiksi sfääreiksi, saatetaan ajautua elitistiseen ideaan maailman parantamisesta *ensisijaisesti* siten, että "kovan" suurtuotannon keskelle perustetaan "pehmeitä" vapaan itsetoteutuksen saarekkeita: käsityöverstaita yms. Vaarana on kovan sektorin kehittämisen laiminlyöminen; tämä ongelma on vaivannut etenkin vihreitä duaalitalous-konseptioita. Eero Paloheimo kirjoitti 80-luvulla, että teollisuus-

nessa pyrkimyksenä "ei ole lisätä viihtyvyyttä, vaan tehokkuutta"; sen ulkopuolella sitten harrastettaisiin "monipuolista vapaa-ajan viettoa."⁷²

Vastaavia äänenpainoja näkyi hiukan Anderssonillakin, kun hän esimerkiksi vertasi kannattamaansa sosialismia feodalismiin, jossa työ jakautui feodaaliherran hyväksi tehtävään sekä omaan työhön.⁷³ Kuitenkin ongelmaa lievensi muun muassa se, että Andersson korosti uuden, korkeantasoisen teknologian roolia. Sen kautta myös kova sektori uudistui; samalla löydetään jälleen yksi sosialismiin viittaava potentiaali ja sitä vastaavia uuden sosialismin ominaisuuksia: "Koko maan kattava pitkälle automatisoitu kone- ja informaatiojärjestelmä on tekninen perusta yhteistoiminnalle työssä. Tuottajia yhdistävät myös yhteinen omaisuus ja yhteisesti muotoillut tuotannon tavoitteet. Tavoitteena on *suunnitelmallisesti tuottaa yleisen hyvinvoinnin turvaamiseksi ja kohottaa välttämättömän työn tuottavuutta...*"⁷⁴ (korostukset JH)

Mitä Anderssonin tähdentämistä pohjoismaisen kapitalismin kehitystendensseistä pitäisi sanoa nykyään? On ilmeistä, ettei niiden merkitys ole vähentynyt, vaan pikemminkin kasvanut. Kansainvälinen kilpajuoksu on kiihtynyt ja kriisi-ilmiot kärjistyneet entisestään. Hyvinvointivaltio on horjunut ja työttömyys tuntuu pysyvän jättilukemissa jopa nousukauden aikana. Yhtä hyvin pätee, että Anderssonin osoittamat, kapitalismin itsensä tuottamat sosialismin tuotannollis-taloudelliset edellytykset ja

aineokset (työn korkea tuottavuus, potentiaalisen vapaa-ajan suuri määrä, automatisoitu tuotanto- ja informaatiojärjestelmä) eivät ole minnekään kadonneet, vaan päinvastoin vahvistuneet. Herää luonnostaan kysymys, eikö niin ollen myös johtopäätös eli välitön valmius siirtyä tuotannon rationaaliseksi organisoinniksi ja suunnitteluksi sekä ihmisten vapaaksi ja monipuoliseksi kehitykseksi ymmärrettyyn sosialismiin yhä pidä paikkansa?

Asia on kuitenkin mutkikkaampi. Uudenlaisen sosialismin aineelliset edellytykset saattavat todellakin olla Pohjoismaissa kypsyneet – tai ainakin hyvää vauhtia kypsymässä automaation, informaatioteknologian, kierrätystalouden yleistymisen jne. myötä – mutta se ei vielä tee oikeaksi ajatusta, että sosialismi ikäänkuin jo odottaisi "nurkan takana", että siis vain ihmisten valistumattomuus, subjektiivisen tekijän kypsymättömyys estäisi sen toteuttamisen, ja että siis vasemmiston pitäisi nyt kohottaa "socialismi heti" -tunnus.

Anderssonin kaavailujen mukaan sosialismi piti pystytettävän pelkätään Pohjoismaihin, sillä "ei ole epämoraalista pyrkiä luomaan kommunistista yhteiskuntaa maailmaan, joka kärsii hädästä."⁷⁵ Ehkä ei epämoraalista, mutta tokko mahdollista? Reaalisocialismin romahdus – jota Andersson ei tietenkään voinut nähdä ennalta – on antanut tukea arviolle, että sosialismin rakentaminen erillisten saarekkeiden sisällä ei onnistu. Samaan viittaa viime vuosikymmeninä tapahtunut kapitalistimaiden infra-

struktuureiden ja talouksien yhteenkietoutuminen. Ylikansallinen pääoma on luonut ylikansallisia informaatioteknisiä ym. verkostoja; nykyään ei liene myöskään liioiteltua sanoa, että "maiden rajat ylittävä lainananto ja omistaminen ovat kutomassa kansojen taloudelliset edut yhdeksi kankaaksi."⁷⁶

Ilmeisen oikeassa on myös Rooman klubi, joka on aina tähdentänyt, että globaaliongelmien liittyvät yhteen ja muodostavat kaikki maat sisäänsä kietovan vyöhyden: "On vielä kerran korostettava, että monet traagiset tilanteet maapallolla osoittavat, ettei maailmanjärjestelmä toimi häiriöttä. Tällaisia ovat aseelliset selkkaukset, rauhan vaarantaminen, ihmisoikeuksien loukkaukset, ympäristövahingot ja yleistyneen köyhyyden ja nälän piinallinen hellittämättömyys. Maailmanlaajuiset väestönkasvu-, talous-, poliittiset ja ympäristökysymykset ovat viime vuosina yhdistyneet ... Yksittäiset hallitukset eivät yksin kykene hoitamaan näitä ongelmia, ne eivät sovi hyväksytyyn valtioiden väliseen kilpailuun, ja lisäksi ne tulevat yhä keskeisemmiksi maailmanpolitiikassa."⁷⁷ Lääkkeenä on luonnollisesti valtioiden ja kansojen globaali yhteistyö, ei erillisten onneloiden rakentaminen.

Kaikki tämä viittaa siihen, että sosialismiin pääsemiseksi on kuljettava välitavoitteiden kautta; niistä vähäisin ei liene imperialismien ja ylikansallisten monopolien mahdin murtaminen ja siihen liittyvä "kansainvälisen kilpailukyvyn" kierteen katkaiseminen.

Mikäli prosessi ennakoidaan suhteellisen tasaisesti, eikä välttämättä yhteiskuntaelämän eri aloilla samaan tahtiin eteneväksi, voidaan ilmeisesti puhua Saksan PDS:n tavoin "vaihtoehtoisista kehitysteistä." Periaatteessa mahdollista olisi nähtävästi myös kehitysteitä ja kokonaisvaltaisempia välitavoitteita koskevien näkemysten yhdistäminen, jos vain välitavoitteet pystytään yksilöimään.

Anderssonilta välitavoitteiden problematiikka puuttui; siksi hänen konseptiossaan oli myös tietty sisällöllinen (eikä vain kommunismi-sanaan liittyvä) utooppinen häivähdys. Lienee muuten niin, että sosialismi esimerkiksi Suomessa vaikuttaa monien mielestä epärealistiselta päämäärältä siksi, että "kansainväliseen kilpailukykyyn" liittyviä välitavoitteita ei ole täsmennetty. Suomen kansalliset edut vaativat meitä lähentymään tieteilis-teknisten ja taloudellisten potentiaaliensa puolesta mahtavampia länsimaita, joissa humaani, sosialistinen kehitys ei suinkaan ole suosiossa. Siksi vasemmistokin on joutunut hyväksymään ratkaisuja (esim. ETA-sopimuksen), jotka eivät vastaa sen arvoja. Sosialismin idean hylkääminen tällä perusteella on kuitenkin epäloogista, sillä on olemassa sellainenkin mahdollisuus, että kansainvälinen kehitys käännetään uusille raiteille ja sosialismista tehdään kansainvälinen projekti.

Entä kysymys omistusmuodoista? Kuten sanottu, Anderssonin luonnosteleva sosialismi jakautuisi dualistisesti välttämättömään ja vapaaseen sektoriin; edellistä hallitsee perusteol-

lisuus, jälkimmäiseen kuuluu muun muassa käsityöläistuotantoa ja pienmaataloutta. Edellinen on "yhteiskunnan omistama", jälkimmäisellä yksilöt voivat "vapaasti omistaa ja hallita yksilöllistä ja kollektiivista omaisuutta",⁷⁹ mutta vain tietyissä puitteissa, sillä "kaikkien määrättyä kokoa suurempien yritysten täytyy olla tuottajien kollektiivisesti omistamia ja hallittavia."⁸⁰ Kun näet vapaa sektori on ihmisen varsinaisen itsetoteutuksen sfääri, niin on tähdelistä, ettei siellä ilmenisi minkäänlaista epätasa-arvoisuutta.

Tuotantovälineiden yksityisomistusta voisi siis nähtävästi esiintyä vain varsin vaatimattomissa puitteisissa (vaikka yksityisyriyten tarkkaa maksimikokoa ei mainitakaan). Nykyään tämä tuntuu epäilyttävältä muun muassa siksi, että reaaliosialismissa vaikuttanut varjotalous ja epävirallinen yritteliäisyys paljastuivat luultua paljon laajemmiksi; yksityistä sektoria ei siis yrityksistä huolimatta pystytty kiikemään pois. Sitä paitsi, jos luovutaan duaaliyhteiskunnan konseptiosta ja pyritään edistämään yksilöiden vapautta ja itsetoteutusta myös "kovalla" sektorilla, on yksityisyriyten jäykille kokorajoituksille vaikea löytää motiivia.

Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden parhaat päivät todistivat, että "sekatalous" voi toimia, että siis valtiollisen omistuksen ja puitesätelyn sekä yksityisen sektorin yhdistelmät ovat mahdollisia. Mikäli tämän mallin kriisi johtuu yhtäältä Anderssonin korostamasta kansainvälisen kilpailukyvyn kierteestä ja toisaalta, niin

kuin yleisesti ajatellaan, fordistisen massatuotannon kauden päättymisestä, niin on absurdia väittää uusliberalistien tavoin, että syynä olivat yhteiskunnallisen omistuksen muodot sinänsä. Samoin on "absurdia kiistää ... säätelymekanismin laajentamisen ja suunnanmuutoksen mahdollisuus,"⁸¹ niin kuin sanovat Joachim Bischoff ja Michael Menard.

Vaihtoehtona uusliberalismin ja yksityistämisen aallolle olisi Bischoffin ja Menardin mukaan ollut hallinnon demokratisointi, hajauttaminen ja joustavoittaminen, aktiivinen alue- ja teollisuuspolitiikka ym. Tämä kehitys olisi saattanut pidemmällä tähtäimellä johtaa "markkinasosialismiin", jossa talouden suunta on muuttunut kansan tarpeita palvelevaksi, ja jossa toisaalta varsin laajakin yksityinen sektori saattaa olla mielekäs siksi, että tavoitteena ei ole tiukka keskusjohtoinen ja yksityiskohtiin ulottuva suunnittelu. Sellaista suunnittelua tarvitaan lähinnä eräillä ekologisesti tai muulla tavoin riskialttiilla aloilla; muualla pyritään pikemminkin talouden säätelyyn ja *kontrolliin*. Kuten

edellä kerrottiin, myös Saksan PDS pitää yksityistä sektoria sosialismisakin välttämättömänä; sen laajuutta ei kuitenkaan katsota mahdolliseksi määritellä ennalta.

Myös uudenlaisen sosialismin kansainvälisyys viittaa siihen, ettei yksityisomistukselle voida asettaa tiukkoja määrällisiä rajoja. Jos tulevaisuuden yhteiskuntaa tavoitellaan maailmanlaajuisesti, niin on selvää, että se voi tapahtua vain tavattoman monimutkaisena, epäilemättä osittain sekavanakin prosessina, jossa esiintyy yhdistelmä- ja siirtymämuotoja jne. Todennäköistä lienee, että "sekatalous" tulee monissa maissa kehittymään useiden murrosten kautta suuntaan, jossa erilaiset kokonaisyhteiskunnallisen ja yhteisöllisen omistuksen muodot saavat vahvemman jalansijan. Sosialismiksi voidaan syntyvää systeemiä kutsua siitä hetkestä lähtien, kun siinä hallitseviksi, ei välttämättä ainoiksi, ovat kohonneet uudet lainalaisuudet. Millaisiin omistusmuotoihin sosialistinen kehitys pitkällä tähtäimellä vie, se voitaneen jättää tulevien sukupolvien huoleksi.

Sosialismi ja sivilisaation murros

Kuten viimeisessä alustavassa teossissä todettiin, yhteiskunnan rakenne on monimutkainen ja monikerroksinen kokonaisuus, joka saattaa muuttua monin tavoin myös osittaisesti. Tämän todistaa esimerkiksi "seka-

talouksien" olemassaolo. Asian muita puolia tavoitetaan, kun tutustutaan kahteen kiinnostavaan käsitteeseen; ne ovat sivilisaatio ja moderni.

SIVILISAATIO. Kuten edellä nähtiin, vanhassa marxismi-leninismissä

korostettiin problemaattisen yksipuolisuudella tavalla, että taloudelliset yhteiskuntamuodostumat ovat olleet *toisistaan erillisiä* järjestelmiä. Täydellisen virheellistä tämä ei ollut, sillä siirtymät muodostumasta toiseen ovat merkinneet laadullisia muutoksia yhteiskunnallisessa kehityksessä; aivan erityisesti ne ovat merkinneet tiettyjen yhteiskuntaluokkien katoamista eli tuotantosuhteiden järjestelmässä tapahtuvaa katkoksellista muutosta. Koska tuotantosuhteiden tutkiminen on kuulunut formaatioiden teorian ydinalueeseen, voi tämän teorian sanoa keskittyneen historianprosessin diskreettiin, epäjatkuvaan puoleen.

Tämän korostuksen yksipuolisuus huomattiin jo entisessä Neuvostoliitossa, josta keskustelu sittemmin alkoi levitä muihinkin maihin. Uudistusmieliset tutkijat alkoivat kysellä, mistä tarkkaan ottaen koostuu historian jatkuva, samana pysyvä tai kumulatiivisesti kehittyvä puoli. Se on osoittautunut tavattoman monimutkaiseksi kysymykseksi, mutta jotain voidaan toki sanoa kohtalaisella varmuudellakin. *Ensinnäkin*, on olemassa eräänlaisia historian hitaita sivu-*virtoja*, muun muassa kulttuurisia, moraalisia, työtapoihin ja perhemuotoihin liittyviä asioita, jotka näyttävät säilyneen useiden tuotantotapojen ja yhteiskuntamuodostumien halki. Neuvostoliitossa vaikuttanut **Miran Mtshedlov** ja hänen ideoitaan Suomessa tunnetuksi tehnyt **Juha Manninen** ovat esittäneet erittäin selkeitä esimerkkejä: Yksiavioinen perhemuoto on säilynyt muodostumasta

toiseen; nykyihminen pystyy yhä nauttimaan antiikin taiteesta, vaikka sille perustaa luonut orjanomistuksellinen formaatio on kadonnut ajat sitten.⁶²

Toiseksi, jatkuvuutta on esiintynyt asioissa, joita ei voi kuvata historian *sivuvirroiksi*, koska ne ovat merkitykseltään varsin keskeisiä. Edellä, Fukuyamaa kommentoitaessa, mainittiin markkinoiden sekä antiikin demokratiakäsityksen "perusidean" säilyvyys. Edelleen, tuotantotapojen säilyessä eivät vanhat tuotantovoimat tietenkään ole koskaan täysin tuhoutuneet; pikemminkin niissä on tapahtunut *Aufheben*. Marx toi hyvin selkeästi julki, miten suuri merkitys juuri tuotantovoimien kehityksessä ilmenevällä jatkuvuudella on: "Se yksinkertainen tosiasia, että jokainen myöhempi sukupolvi saa aikaisempien sukupolvien hankkimat tuotantovoimat, jotka ovat sille perustana uutta tuotantoa varten, – tämä tosiasia aiheuttaa sen, että ihmisten historiassa muodostuu yhteys, muodostuu ihmiskunnan historia ..."⁶³

Periaatteessa, yleisen toteamuksen tasolla, historian kumulatiivisen puolen olemassaolo tunnustettiin myös marxismi-leninismissä; kuitenkin kysymystä ei tässä perinteessä juuri kehitelty konkreettisesti eikä – ja tämä on vielä tärkeämpää – otettu huomioon sellaista mahdollisuutta, että nykymaailmassa jatkuvuudet, yhteiskuntamuodostumasta toiseen kulkevat "sillat", saattavat saada aiempaa huomattavasti suuremman painon. Juuri niin ilmeisesti on, vaik-

ka tässä tullaankin paljolti tutkimattomalle maaperälle. Marx jatkaa pohdintaansa huomauttamalla, että "ihmiskunnan historia ... on ihmiskunnan historiaa sitä enemmän, mitä kehittyneempiä ovat ihmisten tuotantovoimat ja siis myös heidän yhteiskunnalliset suhteensa."⁸⁴ Ajatus on intuitiivisesti ymmärrettävä: Ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksen ja teknologisten järjestelmien monimutkaisuudessa käy tuotantosuhteiden merkitys suhteellisesti vähäisemmäksi (vaikka ne toki voivat yhä tietyissä historian vaiheissa kohota ratkaisevan syyn asemaan, so. saada kehitystä oleellisesti jarruttavan tai edistävän merkityksen).

Asiaa voi perustella myös nykypäivän ekologisten uhkien kannalta. Ihminen ei voi elää ja kehittyä luontoon kajoamatta ja sitä tavalla tai toisella muokkaamatta, mutta on esitetty, että tämän muokkaamisen periaatteeksi olisi otettava luonnon omien kehityskulkujen seurailu, "luonnollisen muutoksen jäljittely."⁸⁵ Vaikka ei yhdyttäisi **Martin Heideggerin** idealistiseen ja äkkijyrkkään näkemykseen, että ekokriisistä on vastuussa "laskeva ajattelu" (*das rechnende Denken*), voidaan silti ajatella, että luontoa ei niinkään pitäisi leikellä palasiksi kuin ohjailla siinä esiintyviä systeemejä ja kiertokulkuja yms. Esimerkiksi **G.S. Gudozhnik** on katsonut, että ekokriisin on osaltaan synnyttänyt tekniikka, jossa ylikorostuu luonnon järjestelmien (ilmiöiden, prosessien jne.) purkaminen ja hajottaminen ja näin syntyneiden osasten

käyttäminen toisistaan riippumatta.⁸⁶ Tälle kaikelle pitäisi siis etsiä vaihtoehtoja.

Tässä ei ole oleellista näiden ideoiden konkreettinen sisältö, vaan niiden "ekstensio" yhteiskunnallis-historiallisen prosessin kokonaisuudessa. Ne koskevat ihmisen yleistä luontosuhdetta, useiden tuotantotapojen aikana kehittyneiden luonnon muokkaamisen keinojen muuttamista, eivätkä sisältönsä puolesta redusoidu sosialismia koskevaan teoriaan, vaikka voitontavoittelusta ja "tuotannosta tuotannon vuoksi" vapautettu yhteiskunta epäilemättä muodostaisi suotuisat *edellytykset* niiden toteuttamiselle. Tämä merkitsee toisaalta sitä, että mikäli suotuisa kehitys pystytään pistämään alulle jo kapitalismin kaudella – kuten jossain määrin on tapahtumassa – tulee se jatkumaan myös sitä seuraavassa yhteiskuntamuodostumassa. Nykyiseen korkeatasoiseen tekniikkaan perustuva luontoystävällisempi teknologia tulee muodostamaan merkittävän sillan kapitalismin ja sosialismin välille.

Sivilisaation käsitteellä on uudemmassa marxilaissävyisessä keskustelussa alettu viitata ihmiskuntaan yleensä, historiaan ja etenkin sen edistyviin piirteisiin ylipäätään. **Mtshedlov** toteaa määritelmällisesti, että tämä käsite liittyy historiallisen prosessin "jatkuvuuteen ja ihmislajin ykseyteen, yleisinhimillisten saavutusten perimisen, säilyttämisen ja rikastuttamisen ongelmaan."⁸⁷ Sivilisaatio on se ikuinen raami ja suuri virta, jonka sisään muodostumien vaihdokset, katkokset, kulttuurien

umpiperät, kokonaisten kansojen tuhoutumiset jne. sijoittuvat. Frank Rupprechtin sanoin: "Formaatiot vaihtuvat, luhistuvat, tilalle syntyy uusia. Kukin muodostuma voi syntyä vain edellisen huomassa ... Muodostumat vaihtuvat, mutta ihmiskunnan sivilisatorinen kehitystendenssi ristiriitaisena, kriisien ja katastrofien täyttämänä ja kuitenkin eteenpäin työntyvänä virtana säilyy."⁸⁸

Tällaiselle käsitteen käytölle löytyy aatehistoriallisia perusteita, sillä etenkin valistuskaudella sivilisaatio ymmärrettiin ihmiskunnan edistymiseksi. Adam Ferguson arveli 1767, että "Ei ainoastaan yksilö etene lapsuudesta miehuuteen, vaan myös laji villeyden tilasta sivilisaatioon."⁸⁹ Näin ymmärretyllä sivilisaation käsitteellä on suuri metodologinen merkitys, sillä se antaa mahdollisuuden tarkastella jossain tietyssä formaatiossa tai missä tahansa yhteisössä saavutettua edistystä, ts. kyseisen yhteisön yleisinhimillistä roolia. Sivilisaation käsite nostaa esiin "tietyssä yhteisössä saavutetun aineellisen ja henkisen kulttuurin tason, huomioi tätä vastaten sosiaalis-kulttuurisen toiminnan tulokset ja suhteuttaa ne yleisinhimillisiin arvoihin, osoittaa niiden paikan maailmanhistorian yleisessä kumulatiivisessa liikkeessä,"⁹⁰ toteaa Mtshedlov. Jos puhutaan vaikkapa kapitalismin sivilisatorisesta arvosta, on kyse siitä, millä tavoin kapitalismi on rikastuttanut yleisinhimillistä perintöä.

MODERNI. Toisin kuin sivilisaatio, modernin käsite ei selvästikään pyri

tavoittamaan joitakin koko historian piirteitä tai puolia, vaan liittyy päinvastoin periodisointiin. Adjektiivi *modernus* tunnettiin jo 400-luvun lopulla, ja läpi keskiajan modernilla viitattiin kulloiseenkin omaan aikaan erotuksena aiemmista kausista, lähinnä pakanallis-roomalaisesta antiikista, *antiquitas*.⁹¹

Nykyään modernilla kuitenkin lähes aina tarkoitetaan uuden ajan modernia, ja sen synty sijoitetaan usein 1500- ja 1600-lukujen taitteeseen, jolloin Euroopassa alkoivat muodostua kapitalismin läpimurron edellytykset. Maailmankauppa oli aloitettu, rahatalouden ja markkinoiden merkitys kasvoi suuresti Euroopan kehityneimmillä alueilla, maallinen esivalta sai yliotteen kirkosta; lisäksi traditionaalista, jähmeää, hitaasti kehittyvää feodaalista yhteiskuntaa ja kulttuuria järjestyivät myös renessanssi, uskonpuhdistus ja luonnontieteen kumous. Tästä kaikesta juontuivat kulttuurin maallistuminen, uusi lineaarinen aikakäsitys eli historian kokeminen edistyvänä, perinteiden kyseenalaistamisen taipumus, elämän kaikinpuolinen dynamisoituminen, ihmisten suurempi yksilöllistyminen jne.

1700-luvun lopulla seurasi vielä teollinen vallankumous, markkinat saivat yhä suuremman merkityksen, työnjaon eriytyminen eteni, kansallisvaltiot vahvistuivat, kansalaisyhteiskunta pluralisoitui, ihmisoikeuksia julistettiin ja vallanjaon idea sai jalansijaa. Jussi Kotkavirta ja Esa Siironen selittävät, että "rahataloudellinen kansalaisyhteiskunta ja valtapoliitti-

nen valtio itsenäistyivät ennennäkemättömällä teholla hoitamaan systeemisiä tehtäviään. Samalla traditiionaalisessa ja staattisessa kulttuurissa alkoi tapahtua eriytymistä: modernit tieteiden, oikeuden ja moraalin sekä taiteen instituutiot alkoivat kehkeytyä.¹⁹² Yhteiskunta siis viipaloitui sfääreiksi, jotka olivat (ja ovat) suhteellisen pitkälle autonomisia, "seuraavat kulloinkin omaa logiikkaansa"¹⁹³, niin kuin Jürgen Habermas ehkä lievästi lioitellen sanoo. Näin syntyi dynaamisia asiantuntijakulttuureita, jotka edistävät koko yhteiskunnan kehitystä ja rationalisointimista, mutta tuovat mukanaan myös elitistisiä, ihmisten arkisesta elämämaailmasta eristäytymiseen johtavia tendenssejä.

Viimemainittua vaaraa yrittivät torjua 1700-luvun valistajat; näistä pyrkimyksistä Habermas on käyttänyt nimeä *modernin projekti*. Hänen mukaansa "1700-luvulla valistusfilosofien muotoilema modernin projekti merkitsee nyt objektiivien tieteiden, moraalin ja oikeuden universalististen perusteiden sekä autonomisen taiteen kehittämistä niiden oman mielekkyyden perustalta. Mutta samalla se merkitsee myös niiden tällä tavoin keräämän tiedollisen potentiaalin vapauttamista esoteerisista korkeuksista ja käyttämisestä elämäntilanteiden järkevään muokkaamiseen."¹⁹⁴ Työnjaon ja eriytyneiden asiantuntijakulttuureiden tuoma hyöty on yhdistettävä järkevien kokonaisuhteiskunnallisten perspektiivien hahmotteluun.

Moderni on siis kehittynyt kapitalismin myötä, paljolti suorastaan sen

vaikutuksesta. Hyvän kuvan modernista antaakin se kuuluisa kuvaus "porvariston aikakaudesta", jonka Marx ja Engels esittävät *Kommunistisen puolueen manifestissa*: "Jatkuvat mullistukset tuotannossa, kaikkien yhteiskunnallisten suhteiden alituinen järkkyminen, ainainen epävarmuus ja liikunta erottavat porvariston aikakauden kaikista muista. Kaikki piintyneet, ruostuneet suhteet ja niihin liittyvät vanhastaan arvossa pidetyt käsitykset ja katsantokannat liestyvät, kaikki vasta muodostuneet vanhenevat ennen kuin ehtivät luotua, kaikki säätyperäinen ja pysyväinen katoaa, kaikkea pyhää hävätään, ja ihmisten on lopulta pakko tarkastella asemaansa elämässä ja keskinäisiä suhteitaan avoimin silmin."¹⁹⁵

Kun siis moderni on pitkälti kapitalismin tuotetta, niin miksi nämä käsitteet kuitenkin on erotettava toisistaan? Vastaus löydetään sivilisaation käsitteestä. Moderni on mielekästä ymmärtää siksi historialliseksi muodoksi, jonka yleissivilisaatoriset arvot ja saavutukset kapitalismin kaudella saavat. Kun katsotaan asioita, jotka Habermasin ja muiden mukaan parhaiten luonnehtivat modernia, huomataan monien niistä olevan jatkoa jo aiemmissa yhteiskuntamuodostumissa esiintyneille, usein ilmeisen hyödyllisille ilmiöille: markkinoille, työnjaon eriytymiselle, luontoa koskevan tiedon etenemiselle, "mies ja ääni" -demokratialle jne. Mitään näistä ei voida pitää kapitalismin "keksintönä", vaikka kapitalismi onkin merkinnyt niiden kehityksen uutta vaihet-

ta, antanut niille uuden laajuuden, syvyyden ja painoarvon.

Jos silmäistään esimerkiksi markkinoihin liittyviä ilmiöitä, niin Max Weber on oikeassa tuodessaan esiin, että hyödyn ja rahavoiton tavoittelu eivät ole kapitalismispesifejä pyrintöjä: "Tämä pyrkimys oli ja on viinureilla, lääkäreillä, kuskeilla, taiteilijoilla, kokoteilla, lahjottavilla virkamiehillä, sotilailla, ryöväreillä, ristiretkeläisillä, pelihelvetin uhkapelureilla, kerjäläisillä – sen voi sanoa olevan yhteistä '(to) all sorts and conditions of men', kaikille aikakausille, missä objektiivinen mahdollisuus rahavoittoon jontekin oli tai on olemassa."⁹⁶

Mutta myös Marx on oikeassa huomauttaessaan, että kyseisen pyrkimyksen yhteiskunnalliset funktiot ovat vaihdelleet. Antiikissa rikkauksen kasaaminen ei ollut tuotannon tarkoituksena: "Emme milloinkaan löydä antiikin ihmisiltä tutkimuksia siitä, mikä maaomaisuuden muoto jne. on tuottavin, luo suurimman rikkauksen. Rikkaus ei ole tuotannon tarkoitus, vaikka Cato saattaakin varsin hyvin tutkia, millainen pellon viljeleminen on tuottoisin, ja Brutus voi jopa lainata rahansa parhaalla korolla. Tutkimus koskee aina sitä, mikä omaisuuslaji luo parhaat valtionkansalaiset. Itsetarkoituksena rikkaus esiintyy vain muutamilla kauppakansoilla ..."⁹⁷ Antiikissa tuotannon päämääränä oli ihminen; vasta kapitalismissa "tuotanto on ihmisten ja rikkaus tuotannon päämäärä."⁹⁸ Samalla syntyy se erikoinen eetos, jota Weber tutki "kapitalismin hengen"

nimellä ja jossa rahan ansaitseminen systemaattisen rationaalisen työn kautta koetaan kutsumukseksi.

Koska modernia ja kapitalismia ei voida identifioida, on niiden eroa yritettävä täsmentää teoreettisella tasolla. Kapitalismi voidaan määritellä tuotantotavaksi ja yhteiskuntamuodostumaksi, joka perustuu teollisten ja muiden tuotantovälineiden yksityisomistukseen ja jonka kehitystä hallitsee pääoma, sen pyrkimys arvonnalisäykseen. Nyt voidaan sanoa Hans-Peter Krügerin sanoin, että "moderni porvarillinen yhteiskunta on kapitalistinen vain siinä määrin kuin pääomasuhde on siinä hallitsevana."⁹⁹ Tai myös hiukan mutkikkaammin ja täsmällisemmin: "Moderni porvarillinen yhteiskunta on spesifisti kapitalistinen yhteiskunta vain siinä määrin kuin sen taloudellisesta osaprosessista lähtien ... pääoman arvonnalisäyksen vaihtomuodot hallitsevat muita kanssakäymisen muotoja."¹⁰⁰ On itsestäänselvää, että pääoma, sen voitontavoittelu, ei anna suuntaa kaikille yhteiskunnallisille osaprosesseille. Nyky-yhteiskunta ei ole "läpikapitalisoitunut", vaikka kapitalismi epäilemättä usein vääristääkin, muun muassa kaupallistumisen kautta, ihmisten "elämismaailmaa".

Näin päädytään siihen – nyt Wernerin sanoilla – että "modernin yhteiskunnan käsite ei korvaa kapitalismia, vaan kuvaa yhteiskunnallista tilaa, joka tosin on syntynyt kapitalistisen tuotantotavan myötä, mutta viittaa myös sen yli."¹⁰¹ Moderni yhteiskunta pitää tavallaan jo sisäl-

lään "idean aivan toisenlaisesta, ei-kapitalistisesta tuotantotavasta."¹⁰² Näin ajatellen on ymmärrettävää, että esimerkiksi Ranskan vallankumouksen maailmalle antamia ihmis-oikeuksia, vallanjakoa ja kansansuvereniteettia "ei pidä poistaa, vaan toteuttaa."¹⁰³ Yhtä vähän mielekästä olisi vaatia poistettavaksi kaikki rikkauden ja voiton tavoittelu; poistaa voidaan vain niiden kapitalismissa saama spesifi ja vääristynyt muoto. Sanalla sanoen moderni sisältää runsain määrin ainesta, jonka tuhoutumista on vaikea toivoa niidenkään, jotka eivät jaksa uskoa kapitalismin ikuisuuteen.

Kun sivilisaatio ja moderni ymmärretään yllä esitetyllä tavalla, on mahdollista tehdä eräitä inhimillisen sivilisaation ja kapitalismin tulevaisuutta koskevia ennusteita ja päätelmiä:

(1) Kuten sivilisaation käsite osoittaa, historiassa on ollut hitaita virtoja, jotka kulkevat useiden yhteiskuntamuodostumien halki. Nämä virrat eivät silti välttämättä pysy ikuisesti samoina, vaan niissäkin saattaa tapahtua taitteita, myös sellaisia, joiden olennaista sisältöä ei voida johtaa muodostumien logiikasta. Nykyisen ekologisen kriisin voittaminen vaatii uutta orientaatiota, joka ei redusoidu sosialismipyrkimyksiin. Mikäli ei kuitenkaan uskota kapitalismin ikuisuuteen, vaan myös sen rajoittamisen ja ylittämisen tavoitteet säilytetään, voidaan tilanne hahmottaa siten, että *ihmiskunnan edessä on syvälinen murroskausi, jossa kapitalistisen yhteiskuntamuodostuman murtuminen ja laajempi sivilisatorinen murros*

kietoutuvat yhteen. Wernerin sanoin, "ihmiskunnan koko sivilisatorinen kehitys on tullut pisteeseen, joka vaatii koko tähänastisen kehityslogiikan uutta suuntaamista."¹⁰⁴ Osittain tämä murros on jo alkanut, ja sen tuottamat uudenlaiset tuotantovoimat muodostavat kuin sillan kapitalismista kohti uutta maailmaa.

Kiinnostavaa kyllä, tämä näköala ei välttämättä ole ristiriidassa Marxin intentioiden kanssa, joskin hänen käsityksensä sivilisaation kehityksestä ja historian yleisinhimillisestä puolesta vaatisi tarkempaa tutkimista kuin kukaan lienee toistaiseksi tehnyt. Joka tapauksessa hän puhui kapitalismista "ihmiskunnan esihistorian" päättymisenä;¹⁰⁵ tämä tuntuu implikoivan ajatuksen kyseisen esihistorian suhteellisen yhtenäisestä kehityskulusta, joka lopulta murtuu yhdessä kapitalismin kanssa.

(2) Ajatusta yhteiskuntamuodostuman vaihdoksen ja laajemman sivilisatorisen murroksen yhteenkietoutumisesta voidaan edelleen konkretisoida nykymaailman kriisi-ilmiöiden kautta. Marxilais-leniniläisessä perinteessä kapitalismin katsottiin ajautuneen "yleiseen-kriisiin"; tähän sisältyi ajatus kapitalismin kaikkien keskeisten sisäisten ristiriitojen pitkälle edenneestä kärjistyisestä, joka pian johtaisi kapitalismin tuhoutumiseen. Saatettiin sanoa, että kapitalismia vaivaa "kaiken käsittävä pula, joka ilmenee kapitalistisen järjestelmän jatkuvana hajoamisena ja heikkene misenä taloudellisessa, poliittisessa, kulttuurisessa ja ideologis-moraalisessa suhteessa."¹⁰⁶

Sivilisaatioteoreettisesti sävyttynyt marxismi ei välttämättä edellytä postulaattia kapitalismin pikaisesta lopusta. Kapitalismi on myös tuottanut edistystä; vain osa sen ristiriidoista on pitkälle kärjistyneessä tilassa; siksi välivaiheet ovat mahdollisia ja nykyään todennäköisiäkin. Varmuudella voidaan puhua jo nyt vallitsevasta *sivilisaation kriisistä*; se voidaan määritellä *globaaliongelmien kokonaisuuden kautta muodostuvaksi ihmiskunnan kehityksen ja tähänastisten edistyksen keinojen kriisiksi, johon sisältyy jopa ihmiskunnan tuhoutumisen uhka*. Ydinsodan vaara ei viimeaikaisesta myönteisestä kehityksestä huolimatta ole kadonnut, ja ekokatastrofi saattaa mitä monilukuisimpien asiantuntijoiden mukaan olla edessä 30 – 60 vuoden kuluttua. Tämä vastannee kriisin käsitteeseen vanhastaan liittynyttä "finaalisuuden" tunnelmaa.

Saksan PDS:n periaateohjelma on sivilisaatioproblematiikan kannalta kiinnostava dokumentti. Siinä ei puhuta kapitalismin "yleisestä kriisistä"; sen sijaan on vallitseva "koko ihmiskunnan olemassaolon kriisi",¹⁰⁷ joka "asettaa inhimillisen sivilisaation olemassolon kyseenalaiseksi."¹⁰⁸ Tämä ei merkitse kapitalismin kaunistelua, sillä kriisin aiheuttajaksi todetaan "modernien yhteiskuntien kapitalistinen luonne."¹⁰⁹ Sanonta lienee liiankin jyrkkä, koska kriisin syyt osittain ovat vanhempaa perua.

(3) Koska moderni sisältää suuren joukon yleissivilisatorisia arvoja, voidaan tulevan, tavoitteeksi asetettavan sivilisaation luonnetta ennakoita

kaavalla: moderni plus sosialismi. Voidaan puhua, niin kuin etenkin saksankielisen alueen marxilaissävyisessä tutkimuksessa yleisesti tehdään, *modernista sosialismista*. Näin modernin käsite auttaa täsmentämään yhteiskunnallisten rakenteiden osittaisen muuttumisen ideaa, sitä, mitkä nykyiset rakenteet todennäköisesti säilyvät myös kapitalismin jälkeisessä yhteiskunnassa. Vasemmistolaisessa keskustelussa useimmin mainittuja lienevät vallanjako ja oikeusvaltio, monipuoluejärjestelmä ja kehittynyt kansalaisyhteiskunta, yhteiskunnan dynamisoitumista ja pluralisoitumista heijasteleva kulttuuri ja sen välttämättömänä vastapainona modernin projekti, sekä tietysti, enemmän tai vähemmän merkittävänä, myös markkinat.

Koska moderniin sosialismiin siirryttäessä eräät nykyiset yhteiskunnalliset instituutiot ja rakenteet säilyvät, relativoituu siirtymään liittyvä laadullinen muutos jossain määrin. Mutta kun toisaalta ekologia aiheuttaa samanaikaisesti murroksen myös monissa historian hitaissa virroissa, ei relativoituminen ole merkittävää. Sitä paitsi ekologisten ja sosiaalisten ongelmien hallinta edellyttää, että myös demokratia-instituutiot tulevat saamaan uusia orgaaneja ja funktioita. Erityisesti ekologia vaatii, kun näet luonto on sekä yksi että moni, että kehitetään menetelmiä "yhdistää paikallinen ja keskitetty päätöksenteko toisiinsa."¹¹⁰ Koska edellinen pooli nykyään on lapsenkengissään, on edessä ehkä "uudentyyppinen demokratia", jossa kyse on "ei vain

vallan, vaan myös toimintakyvyn siirtymisestä yhteiskunnan perustasolle."¹¹¹ Näistä syistä voidaan yleistyksen tasolla sanoa, että ihmiskunnan edessä on siirtyminen laadullisesti uuteen olotilaan; Rooman klubi ei turhaan puhu *uudesta* maailmanjärjestyksestä.

(4) Edessä olevan murroskauden sosialististen ja ekologis-yleissiviliatoristen aineiden suhdetta voidaan vielä täsmentää kahdesta premissistä lähtien: (a) koska kapitalismi on nykyisten globaaliongelmiin pääasiallinen syy, tulee uudenlainen sosialismi olemaan ongelmien voittamisen tärkein edellytys; ja (b) pitkällä tähtäimellä ekologian vaatima muutos on mahtava tekijä, joka muuttaa tuotantovoimat ja ihmisten elämän, ellei aivan scifi-fantasioiden kaltaisiksi, niin kuitenkin kokonaan uusiin muotoihin. Mikäli premissit pitävät paikkansa, voidaan johtopäätöksenä esittää, että edessä olevan *murroksen alkuvaiheessa sosialistiset ratkaisut, sosialismi, saavat primus*

motorin roolin, mutta *myöhemmin kohoavat etualalle uudet, ihmisen ja luonnon suhteen harmonisointiin liittyvät tekijät*. Tämä ei tarkoita, etteikö myös Marxin pitkälle ulottuva formaatioteoreettinen visio (henkisen ja ruumiillisen työn vastakohtaisuuden katoaminen, työn muuttuminen "ensimmäiseksi elämäntarpeeksi" jne.) saattaisi useilta osin pitää paikkansa.

Uudentyyppinen, moderni sosialismi ei siten ole "historian loppu", vaan pikemminkin sen alku, askel kohti vielä perustavampaa tuotanto- ja elämäntavan muutosta. Toisin kuin Fukuyaman seisahduneessa maailmassa, jossa tavallisten kansalaisten *thymoksen* pitäisi tyydyttymän urheilun ja harrasteiden turvin, voi ihmisen "intomieli" suuntautua yhtä syvällisiin ihmiskunnan rakentamisen projekteihin kuin tähänkin asti. Engels arveli aikoinaan, koko ihmislajin kehitystä pitkällä tähtäimellä pohtiessaan, että historia vielä joskus alkaa kulkea laskevaa linjaa, mutta se aika lienee yhä kaukana.

VIITTEET

- 1) Siteerattu Seidel-Höppnerin 1994 mukaan, s. 154-155.
- 2) Hautamäki 1993, s. 171.
- 3) King & Schneider 1991, s. 22.
- 4) Haila & Levins 1992, s. 89.
- 5) Mt. s. 320-321.
- 6) Mt. s. 320.
- 7) Mt. s. 323.
- 8) Seppänen 1994.
- 9) Stalin 1945, s. 11.
- 10) Mt. s. 8.
- 11) Marxilais-leniniläisen ... 1980, s. 283.
- 12) Mt. s. 235.
- 13) Mt. s. 284.
- 14) Mt. s. 377.
- 15) Mt. s. 283.
- 16) sama
- 17) Werner 1992 b, s. 19.
- 18) Leske 1982, s. 93. Lesken artikkeli sisältyy kirjaan, joka aikoinaan herätti DDR:ssa runsaasti huomiota totutuista poikkeavien ideoidensa takia. Artikkelin varsinaisena aiheena oli totaliteetin käsite. Tämä oli jo sinänsä merkittävää, sillä esimerkiksi Leninin dialektiikkafragmenteissa käsitettä ei kehitellä, jolloin jää monessa suhteessa epäselväksi, millaisiin asiayhteyksiin dialektiikan lakeja ja kategorioita voidaan soveltaa. Tämä on ilmeisesti ollut yksi materialistisen dialektiikan teorian suurimpia puutteita.
- 19) Seppänen 1990, s. 233. Jos aivan tarkkoja ollaan, Seppäsen pitäisi puhua ylihistoriallisista tai abstraktis-yleisistä laeista. Sosialismin tuottavia "yhteiskunnallisia kehityslakeja" saattaa nykykapitalismin sisällä piilläänkin, vaikka me emme vielä voi sitä 100-prosenttisellä varmuudella tietää. Seppänen ei kuitenkaan keskustele filosofisessa kontekstissa; siksi pieni epätasällisyys ei haittaa mitään.
- 20) Bleiber 1994, s. 136.
- 21) Fukuyama 1992 a, s. 93. Fukuyama--sitaatit on tarkistettu englanninkielisestä tekstistä; ks. Fukuyama 1992 b, s. 60.
- 22) Fukuyama 1992 a, s. 168; engl. laitoksessa s. 127.
- 23) Hegel 1970, Band 3, s. 591.
- 24) Ks. Anderson 1993, s. 20.
- 25) Marx & Engels 1978-1979, osa 6, s. 402.
- 26) Fukuyama mt. s. 12; engl. laitoksessa s. xii.
- 27) Mt. s. 84; engl. laitoksessa s. 51.
- 28) Mt. s. 98; engl. laitoksessa s. 65.
- 29) Tuomas Nevanlinnan mukaan Marxin sanonta kommunismista ihmiskunnan "esihistorian" loppuna ja varsinaisen historian alkuna on "vain posthistorian käsitteen toisinterminologisointi." (Nevanlinna 1993, s. 16) Nevanlinna ei esitä väitteelle minkäänlaista perustelua. Siitä huolimatta se on kelvannut Juha Sihvolalle, joka vetoaa Nevanlinnaa ja päätty ajatukseen, että ei vain Hegelin, vaan myös Marxin ajatteluun "sisältyy immanenttina mahdollisuutena eskatologistyyppinen historian loppumisen käsite." (Sihvola 1993, s. 121 alav.)

Vaikka kypsä Marx ei liene koskaan sanonut kommunismin lopullisesta kohtalosta mitään, ei tämän tarvitse merkitä, että hän piti sitä historian loppuna; luontevampi selitys on, että hän yritti välttää spekulaatioita. Marx oli opiskellut Hegelin metodia, joka ilman järjestelmän "absoluuttista idealismia" (ja sen Marx materialistina hylkäsi) olisi antisipoinut tulevaa historiaa alituisesti muuttavana. Engels taas sanoi näin: "Historia samoin kuin tietokään ei voi päättyä lopulta ihmiskunnan täydelliseen ihannetilään; täydellinen yhteiskunta, täydellinen 'valtio' ovat asioita, jotka voivat olla olemassa vain mielikuvituksessa." (Marx & Engels, 1978-1979, osa 6, s. 400)

30) Tunnetuimman mukaan kommunismi on "ihmisen luontosuhteen ja ihmissuhteen välisen ristiriidan **todellista** ratkeamista ... vapauden ja välttämättömyyden sekä yksilön ja lajin välisten riitojen ratkeamista. Se on historian ratkaistu arvoitus ja tietää olevansa tämä ratkaisu." (Marx & Engels 1978-1979, osa 1, s. 249) Sitaatti on vakiintuneesta suomennoksesta. Todellisuudessa nuoren Marxin kanta on vieläkin kiivaampi, sillä alkutekstissä esiintyvä "Auflösung" on suomennettu prosessiin viittaavasti "ratkeamiseksi", vaikka se tarkoittaa "ratkaisua".

31) Esimerkiksi E. Beztsherevnyhin mukaan ihmisestä tulee kommunismissa "yhteiskuntaelämän välitön luoja, ts. hän osallistuu vapaaehtoisesti, aktiivisesti ja itsenäisesti (toimintaan, JH) sen kaikilla aloilla ilman, että häntä ahdistaisivat mitkään toiminnan sisällölle vieraat puitteet tai olosuhteet. Näin siis avautuu liikkumataila kaikkien oikeuksien, mahdollisuuksien ja kykyjen rajattomalle realisoinnille, hänen vapaalle kehitykselleen." (Beztsherevnyh 1973, s. 94-95) Tämmöinen kommunismi on todella historian päätepiste, sillä mitenkä sen enää voisi paremmaksi pistää.

32) Bollhagen 1973, s. 45.

33) Fukuyama mt. s. 413; engl. laitoksessa s. 339.

34) King & Schneider mt. s. 19.

35) sama

36) Mt. s. 22.

37) Dietzel & Werner 1992, s. 73.

38) Ks. Werner 1992 a, s. 77.

39) Programm der PDS ... s. 10. Tammiukuussa 1995 PDS hyväksyi suppeahkon päätöslauselman, jossa näkemys vahvistetaan lähes samoin sanoin, mikä näkyy jo paperin nimestä: "Sosialismi on tie, metodi, arvo-orientaatio ja päämäärä." Asiaa selitetään seuraavasti: "Se (sosialismi, JH) on sidoksissa yhteiskunnallistamisen moninaisiin muotoihin, pääoman ylivallan voittamiseen, ekologiaan, demokratiaan, solidaarisuuteen, sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen, ihmisen emansipaatioon, patriarkaatin voittamiseen, vapautteen ja ihmisoikeuksien toteuttamiseen, työttömyyden voittamiseen, vähemmistöjen suojaan, tasaveroisiin mahdollisuuksiin sivistyksessä ja kulttuurissa ja desentralisointiin." (Sozialismus ist ... 1995, s. 26) Edempänä korostetaan vielä erityisesti "demokratian ja liberaalisuuden" suurta merkitystä sosialismin idealle.

40) Programm der PDS ... s. 10.

41) Mt. s. 11

42) King & Schneider mt. s. 143.

43) Mt. s. 181.

44) Mt. s. 181-182.

45) Mt. s. 189.

46) Mt. s. 191.

- 47) Mt. s. 23-24.
- 48) Ks. mt. s. 201-218.
- 49) Hegel mt. Band 12, s. 55.
- 50) Marx 1986, osa 1, s. 50.
- 51) sama
- 52) King & Schneider mt. s. 13.
- 53) Martin 1994, s. 229.
- 54) Dietzel 1992, s. 116.
- 55) Käkönen 1991, s. 157.
- 56) Mt. s. 156.
- 57) Commoner 1972, s. 201-202.
- 58) Mt. s. 202.
- 59) Oittinen 1985, s. 25.
- 60) Kant 1978, Band XI, s. 226.
- 61) Ks. Käkönen mt., erit. s. 161-172.
- 62) Haila & Levins mt. s. 324-325.
- 63) King & Schneider mt. s. 35.
- 64) Martin mt. s. 229.
- 65) Ks. Hahn 1991.
- 66) Andersson 1983, s. 10.
- 67) Marx & Engels 1978-1979, osa 2, s. 91-92.
- 68) Andersson ma. s. 8.
- 69) Ks. Marx 1974-1976, osa 1, s. 439.
- 70) Marx & Engels, 1978-1979, osa 2, s. 295.
- 71) Oizerman 1994, s. 106. Sitaatti on
- Oizermanin Svobodnaja mysl -lehdessä julkaistusta kiinnostavasta artikkelista, jossa hän analysoi eräitä muitakin Marxin ja marxismin heikkoja puolia. Lehti on lähellä Gorbatshev-säätiötä.
- 72) Paloheimo 1981, s. 42.
- 73) Ks. Andersson ma. s. 11.
- 74) sama
- 75) Ma. s. 13.
- 76) Martin 1994, s. 47. Kyseessä on sitaatti Richard Evansilta.
- 77) King & Schneider mt. s. 183-184.
- 78) Andersson ma. s. 11.
- 79) Ma. s. 12.
- 80) sama
- 81) Bischoff & Menard 1990, s. 55.
- 82) Mtschedlovin urauurtava teos ilmestyi Neuvostoliitossa jo ennen Gorbatshevin kautta (ks. Mtschedlov 1980); aikoinaan se myös saksannettiin (Mtschedlow 1983). Juha Manninen on selostanut Mtschedlovin näkemyksiä ainakin kahdessa tekstissään (Manninen 1989 a, Manninen 1989 b, s. 61-65). Myös tämän kirjoittaja on tarkastellut kysymystä sivilisaation käsitteen merkityksestä marxismin uudistamiselle (Heiskanen 1993).
- 83) Marx & Engels 1978-1979, osa 1, s. 600.
- 84) sama
- 85) Haila & Levins mt. s. 247. Korostus poistettu.
- 86) Ks. Gudozhnik 1986.
- 87) Mtschedlow 1983, s. 45.

- 88) Politische Theorien ... 1991, s. 142.
- 89) Ferguson 1923, s. 1.
- 90) Mtschedlow 1983, s. 45.
- 91) Ks. esim. Gumbrecht 1978.
- 92) Moderni/postmoderni 1986, s. 92.
- 93) Habermas 1982, s. 234.
- 94) Habermas 1986, s. 103.
- 95) Marx & Engels 1978-1979, osa 2, s. 339.
- 96) Weber 1980, s. 12.
- 97) Marx 1986, osa 1, s. 418.
- 98) sama
- 99) Krüger 1990 a, s. 149.
- 100) Krüger 1990 b, s. 205.
- 101) Werner (Hg.) 1994, s. 57.
- 102) Mt. s. 58.
- 103) sama
- 104) Werner 1992 b, s. 15.
- 105) Ks. Marx & Engels, 1978-1979, osa 4, s. 10.
- 106) Haak & Wunderlich 1973, s. 235. Kyseessä on sitaatti silloisen DDR:n valta-puolueen SED:n ohjelmasta.
- 107) Programm der PDS ... s. 3.
- 108) Mt. s. 6.
- 109) Mt. s. 3.
- 110) Haila & Levins mt. s. 326.
- 111) Werner (Hg.) 1994, s. 71, 72.

KIRJALLISUUS

- Anderson, Perry: Zum Ende der Geschichte. Rotbuch Verlag, Nördlingen, 1993.
- Andersson, Jan Otto: Marx ja tulevaisuudennäkymät Pohjoismaissa. Tiede & edistys 1/1983.
- Bischoff, Joachim; Menard, Michael: Marktwirtschaft und Sozialismus. VSA Verlag, Hamburg, 1990.
- Bleiber, Helmut: Geschichte als Hoffnungsgeber? Z. - Zeitschrift Marxistische Erneuerung. Nr. 20, Dezember 1994.
- Bollhagen, Peter: Marxilaisen historiatieteen perusta, kohde ja tehtävät. Sosialistinen opiskelijaliitto, Helsinki, 1973.
- Commoner, Barry: Ympyrä sulkeutuu. K.J. Gummerus Oy, Jyväskylä, 1972.
- Dietzel, Horst: Wer verändert die Welt heute? Teoksessa: Dietzel, Horst ym. 1992.
- Dietzel, Horst; Gehrke, Wolfgang; Hopfmann, Arndt; Werner, Harald (Hg.): Brückenköpfe. Texte zur Programmdiskussion der PDS. Pahl-Rugenstein Verlag Nachvolger, Bonn, 1992.
- Dietzel, Horst; Werner, Harald: Sozialismus - der andere Weg. Teoksessa: Dietzel, Horst ym. 1992.
- Envall, Markku; Knuuttila, Seppo; Manninen, Juha: Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Kustannus Pohjoinen, Oulu, 1989.
- Ferguson, Adam: Abhandlung über die Geschichte der bürgerlichen Gesellschaft. Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1923.

Fukuyama, Francis: Historian loppu ja viimeinen ihminen. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 1992. = Fukuyama 1992 a

Fukuyama, Francis: The End of History and The Last Man. Penguin Books, London ym. 1992. = Fukuyama 1992 b

Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Band 4. Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1978.

Gudozhnik, G.S.: Tšivilizatsija: razvitije i sovremennost. Voprosy filosofii N:o 3, 1986.

Gumbrecht, Hans Ullrich: Modern, Modernität, Moderne. Teoksessa: Geschichtliche Grundbegriffe ... 1978.

Haak, Ernst; Wunderlich, Hannes: Leninin 'Imperialismin' peruskurssi. Kansankulttuuri Oy, Helsinki, 1973.

Habermas, Jürgen: Moderni - keskeneräinen projekti. Teoksessa: Moderni/postmoderni 1986.

Habermas, Jürgen: Theorie des kommunikativen Handelns. Band 1. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. Zweite Auflage, 1982.

Hahn, Erich: Zur Dialektik von Menschheitsentwicklung und Klasseninteressen. Wissenschaft & Sozialismus e.V. Frankfurt/Main, 1991 (moniste).

Hautamäki, Antti: Spontaaniin yhteiskuntaan - hyvinvointia ilman valtiota. Teoksessa: Hyvinvointivaltio ... 1993.

Haila, Yrjö; Levins, Richard: Ekologian ulottuvuudet. Vastapaino, Tampere, 1992.

Hegel, G.W.F.: Werke in zwanzig Bänden. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970.

Heiskanen, Jukka: Uusi sivilisaatio. Käsite ja näköalat. Demokraattinen sivistysliitto, Helsinki, 1993.

Historian alku - historianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria. Tutkijaliitto, Helsinki, 1993.

Hyvinvointivaltio ristiaallokossa. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 1993.

Kant, Immanuel: Werkausgabe. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, Zweite Auflage, 1978.

King, Alexander; Schneider, Bertrand: Ihmiskunnan vallankumous. Rooman klubin työvaliokunnan raportti. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 1991.

Krüger, Hans-Peter: Moderne Gesellschaft und 'Marxismus-Leninismus' schliessen einander aus. Initial 2/1990. = Krüger 1990 a

Krüger, Hans-Peter: Zur Differenz zwischen kapitalistischer und moderner Gesellschaft. Deutsche Zeitschrift für Philosophie 3/1990. = Krüger 1990 b

Käkönen, Jyrki: Realismista utopiaan. Atena Kustannus Oy, Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos, Karisto Oy, Hämeenlinna, 1991.

Leske, Monika: Totalitäätsbegriff und Gesellschaftsanalyse. Teoksessa: Leske, Monika ym. 1982.

Leske, Monika; Redlow, Götz; Stiehler, Gottfried: Warum es sich lohnt, um Begriffe zu streiten. Dietz Verlag, Berlin, 1982.

Manninen, Juha: Kohti 'ihmiskunnan rakentamisen' suurta projektia. Teoria ja politiikka, maaliskuuhuhtikuu 1989. = Manninen 1989 a

Manninen, Juha: Tiede, maailmankuva, kulttuuri. Teoksessa: Envall, Markku ym. 1989. = Manninen 1989 b

Martin, Brendan: Kenen etu? Vastapaino, Tampere, 1994.

Marx, Karl: Pääoma. Osat 1-3. Kustannusliike Edistys, Moskova, 1974-1976.

Marx, Karl: Vuosien 1857-1858 taloudelliset käsikirjoitukset ('Grundrisse'). Kaksi osaa. Kustannusliike Progress, Moskova, 1986.

Marx, Karl; Engels, Friedrich: Valitut teokset, 6 osaa. Kustannusliike Edistys, Moskova, 1978-1979.

Moderni/postmoderni. Tutkijaliitto, Gummerus Oy, 1986.

Mtschedlow, Miran: Sozialismus - ein neuer Zivilisationstyp. Dietz Verlag, Berlin, 1983.

Mtshedlov, Miran: Sotsializm - stanovlenije novogo tipa tsivilizatsii. Politizdat, Moskva, 1980.

Nevanlinna, Tuomas: Kehnot verkot vai kalojen puute? Posthistoriateesien tutkiskelua. Teoksessa: Historian alku ... 1993.

Oizerman, Teodor: Printsipialnyje osnovy samokritiki marksizma. Svobodnaja mysl N:o 11, 1994.

Oittinen, Vesa: Parmenideesta Leniniin. Teoksessa: Puheenaiheena ... 1985.

Paloheimo, Eero: Suomi - mahdollinen maa. WSOY, Helsinki-Porvoo-Juva, 1981.

Politische Theorien des Marxismus im Wandel historischer Entwicklungen. Pahl-Rugenstein Verlag Nachfolger, Bonn, 1991.

Programm der PDS, beschlossen auf dem 3. Parteitag Januar 1993. Statut der PDS, beschlossen auf der 2. Tagung des 2. Parteitages; bestätigt durch die Urabstimmung vom 19. August bis zum 20. September 1991. PDS/Linke Liste, Landesverband Nordrhein-Westfalen, ei painovuotta.

Puheenaiheena Lenin. Tutkijaliitto, Oulu, 1985.

Seidel-Höppner, Waltraud: Sozialismus - nur eine Utopie? Z. - Zeitschrift Marxistische Erneuerung, Nr. 20, Dezember 1994.

Seppänen, Esko: Oi maamme Suomi. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 1990.

Seppänen, Esko: Vapaa vasemmisto. Viikkolehti (Kansan Uutiset) 11.02.1994.

Sihvola, Juha: Aristoteles ja edistys. Teoksessa: Historian alku ... 1993.

Sozialismus ist Weg, Methode, Wertorientierung und Ziel. Disput 3/4 1995.

Stalin, J.: Dialektisesta ja historiallisesta materialismista. Kustannusosakeyhtiö Yhteistyö, Helsinki, 1945.

Weber, Max: Protestanttien etiikka ja kapitalismin henki. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 1980.

Werner, Harald: Alternative Entwicklungswege. Teoksessa: Dietzel, Horst ym. 1992. = Werner 1992 a

Werner, Harald: Der moderne Kapitalismus - die fortschrittlichste Katastrophe der Menschheitsgeschichte. Teoksessa: Dietzel, Horst ym. 1992. = Werner 1992 b

Werner, Harald (Hg.): Wirtschaftsdemokratie. Pahl-Rugenstein Verlag Nachfolger, Bonn, 1994.

SISÄLLYS

Saatteeksi	4
Kuinka kysymys asettuu?	5
Laadullinen muutos vai historian loppu?	9
Kadonnutta megasubjektia etsimässä	17
Sosialismin aineellinen perusta	22
Sosialismi ja sivilisaation murros	27
Viitteet	36
Kirjallisuus	39

VASEMMISTO LIITTO

Vasemmistoliitto, Siltasaarenkatu 6, 7. kerros, 00530 Helsinki
puh. 90-774 741 tai fax 90-774 74200.

Hinta 10,-

ISBN 951-97257-0-9